

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra slovanských jazyků a literatur

Diplomová práce

Slovní druhy v didaktice českého jazyka
na 1. stupni ZŠ

Vypracovala: Mgr. Lenka Dierzé

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Šimková, Ph.D.

České Budějovice 2020

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Ivaně Šimkové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady, trpělivost, čas a ochotu při konzultacích diplomové práce.

Rovněž děkuji všem učitelům, kteří byli ochotni se podělit o své zkušenosti s výukou slovních druhů a zodpověděli dotazník.

Své rodině jsem nesmírně vděčná za výdrž a toleranci po celou dobu mého studia.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 14. 5. 2020

.....

Lenka Dierzé

Anotace

Diplomová práce je zaměřena na problematiku slovních druhů v didaktice českého jazyka na 1. stupni základní školy. Práce má část teoretickou a praktickou.

Teoretická část práce vysvětluje zejména pojem a význam slovních druhů, metodiku osvojování slovních druhů a možná úskalí při výuce slovních druhů na 1. stupni základní školy. Praktická část práce obsahuje analýzu učebnic českého jazyka pro 2. - 5. ročník vybraných nakladatelství. Práce se také zabývá nejčastějšími problémy, se kterými se učitelé setkávají při zprostředkování učiva o slovních druzích. V závěru jsou obsaženy možné osvědčené náměty a aktivity vhodné pro výuku slovních druhů.

Abstract

The thesis focuses on word classes in the Czech language teaching methodology for primary school. The thesis consists of two parts – the theoretical one and the practical one.

The theoretical part explains the concept and meaning of word classes and introduces methods facilitating the acquisition of word classes by younger students. It also highlights possible difficulties associated with teaching this topic.

The practical part analyses several sets of primary school textbooks and describes the most frequent difficulties teachers encounter while teaching word classes. At the end there are several recommendations and suggestions which may facilitate the learning of word classes by children.

Obsah

Úvod.....	7
I. Teoretická část	8
1 Základní vymezení teoretických pojmů.....	9
1.1 Didaktika českého jazyka	9
1.2 Vztah didaktiky českého jazyka k ostatním vědeckým disciplínám.....	10
1.3 Didaktika českého jazyka a slovní druhy	11
2 Význam slovních druhů	13
2.1 Slovní druhy a tvarosloví.....	13
2.2 Slovní druhy a skladba.....	14
2.3 Slovní druhy a pravopis	14
2.4 Slovní druhy a slovní zásoba	15
2.5 Slovní druhy a slovotvorba	15
2.6 Slovní druhy a cizí jazyk	15
3 RVP ZV a slovní druhy	17
4 Vymezení slovních druhů	19
4.1 Kritérium významové	19
4.2 Kritérium tvaroslovné	20
4.3 Kritérium skladební	21
4.4 Hranice mezi slovními druhy.....	22
5 Didaktický postup při výuce slovních druhů	25
5.1 Práce s přehledem slovních druhů	25
5.2 Algoritmus při poznávání slovních druhů	28
6 Úskalí při výuce slovních druhů na 1. stupni ZŠ.....	31
II. Praktická část.....	35
7 Analýza učebnic českého jazyka pro 2. až 5. ročník ZŠ.....	36

7.1	Základní informace o zvolených učebnicích	36
7.2	Zaměření analýzy učebnic	37
7.2.1	Rozsah učiva o slovních druzích v učebnicích.....	38
7.2.2	Zaměření na jednotlivé slovní druhy v učebnicích.....	40
7.2.3	Poučky týkající se slovních druhů v učebnicích.....	41
7.2.4	Počet cvičení na slovní druhy v učebnicích	42
7.2.5	Zábavné aktivity se slovními druhy v učebnicích	51
7.2.6	Přehled slovních druhů v učebnicích.....	52
7.3	Analýza učebnic - závěrečné shrnutí	53
8	Charakteristika šetření a jeho podmínky	55
8.1	Nejčastější problémy při zprostředkování učiva o slovních druzích	56
8.1.1	Obecné problémy při zprostředkování učiva o slovních druzích	56
8.1.2	Obtíže u konkrétních slovních druhů	58
8.2	Osvědčené formy výuky o slovních druzích.....	59
8.2.1	Obecná doporučení pro výuku slovních druhů.....	60
8.2.2	Zásobník konkrétních námětů pro výuku slovních druhů	62
8.3	Zdroje inspirace pro výuku slovních druhů	71
9	Diskuze	73
	Závěr	75
	Seznam použité literatury	76
	Seznam obrázků, tabulek a grafů	81
	Přílohy.....	82

Úvod

Jazykové vyučování zaujímá v základním a následujícím vzdělávání klíčovou pozici, neboť je předpokladem pro úspěšné vzdělávání v ostatních oblastech. Obtížnost spisovné podoby českého jazyka však mnohdy klade nelehké nároky jak na učitele při zprostředkování učiva, tak na žáky při jeho osvojování a aplikaci. Jedna z oblastí majících tento charakter je problematika slovních druhů. Klasifikace slov do gramatických kategorií vyššího řádu vyžaduje od žáků určitou úroveň abstraktního myšlení. Nicméně práce se slovními druhy, jakožto odrazovým můstkem pro systematické zvládnutí gramatických a pravopisných pravidel, se tradičně zahajuje již ve druhé či třetí třídě základní školy, kdy žáci ještě takové úrovně myšlení zpravidla nedosahují. Z toho důvodu je žádoucí, aby učitel při vyučování uvědoměle postupoval dle osvědčených didaktických postupů vážících se k práci se slovními druhy, byl si vědom možných úskalí a systematicky, v souladu s lingvistickým přístupem, dokázal žáky touto problematikou zdárně provést, aniž by on či žáci pocítovali na této cestě větší frustraci. Cílem této práce by měl být tedy určitý vhled do problematiky slovních druhů v rámci didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy a poskytnutí zejména začínajícím učitelům oporu námětů pro jejich praxi.

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. První část se věnuje teorii, která obsahuje definici pojmu didaktika českého jazyka, její zařazení mezi ostatní vědní disciplíny a jejich vztah. Následně osvětluje pojem slovních druhů, místo v závazném vzdělávacím dokumentu, význam slovních druhů. Současně zahrnuje jejich stručnou charakteristiku a postup při jejich osvojování na 1. stupni základní školy. V této části práce se rovněž pojednává o úskalích spojených s vysokou mírou abstraktnosti těchto pojmů.

Praktická část je prvotně zaměřena na analýzu učebnic českého jazyka pro 2. – 5. ročník základní školy vybraných nakladatelství. Dále se věnuje konkrétním problémům, které učitelé zažívají v praxi při zprostředkování učiva o slovních druzích. V závěru práce je uveden soubor osvědčených aktivit, který mohou učitelé využít při přibližování učiva o slovních druzích.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Základní vymezení teoretických pojmů

Je-li snahou této práce proniknout do didaktického pojetí slovních druhů na 1. stupni základní školy, je potřeba v úvodu, alespoň ve stručnosti, vymezením pojem didaktiky, zvláště pak didaktiky českého jazyka.

Kořeny termínu didaktika lze najít již ve starověké řecké filozofii. Řecké slovo *didaskein* znamená v překladu *učit, vyučovat, poučovat, jasně vykládat....* Nicméně prvním, kdo začal uvědoměle tento pojem používat, byl na začátku 17. století německý pedagog a filozof Wolfgang Ratke.¹ (Svobodová, 2003)

Maňák (1993, In Průcha, Walterová, Mareš 2003, s. 44) didaktiku popisuje jako pedagogickou disciplínu (teorii vyučování), jejímž „*předmětem se staly cíle, obsah, metody a organizační formy ve vyučování. Jejich obecnými řešeními se zabývá obecná didaktika, problémy jednotlivých stupňů a typů vzdělávání se zabývají odpovídající didaktiky, např. didaktika mateřské školy, didaktika základní školy, didaktika odborných škol. Specifickými problémy vyučování v jednotlivých vyučovacích předmětech se zabývají předmětové didaktiky, resp. oborové didaktiky (např. didaktika přírodovědných předmětů, lingvodidaktika).*“

1.1 Didaktika českého jazyka

Ve světle výše citovaného slovníkového hesla představuje didaktika českého jazyka didaktiku předmětovou. Brabcová (1990, s. 10) ji definuje jako „*pedagogickou disciplínu o výchově a vzdělávání v českém jazyce*“. Jednotlivé termíny v definici obsažené vysvětluje autorka následovně:

- pedagogický charakter této disciplíny je dán zaměřením na problémy pedagogického a didaktického rázu, což mimo jiné znamená, že i výstupy jiných vědeckých disciplín, stěžejně lingvistiky, jsou posuzovány optikou disciplín pedagogických
- jazykovou výchovou pak rozumí „*péči o rozvoj řeči a vyjadřování jedinců se zřetelem k úkolům jazyka a potřebám společnosti*“ (Jelínek, 1979, In Brabcová,

¹ Na tomto místě nelze opomenout osobnost Jana Amose Komenského, autora Velké didaktiky (*Didactica magna*), považované za první systematicky zpracované dílo zabývající se didaktikou.

1990, s. 11)

- jazykové vzdělání vymezuje jako „*souhrn poznatků o jazyce, především jeho vývojových tendencí v současnosti, znalost současného stavu jazyka, jeho systému a normy, i znalost jazykové kultury.*“ (Jelínek, 1979, In Brabcová, 1990, s. 11)

Svoboda (1977) k tomu uvádí, že didaktika českého jazyka náleží mezi vědní obory, které zkoumají a popisují jak vyučovací zásady, postupy a metody při vyučování mateřského jazyka, tak i jeho obsahovou náplň.

Nadto je potřeba zmínit, že didaktika českého jazyka, jako kterákoliv jiná vědecká disciplína, disponuje soustavou odborného názvosloví sestávající se jednak z termínů přejatých z jiných vědeckých disciplín (zejména z pedagogiky a lingvistiky), jednak z termínů vlastních (např. *diktát, vyjmenované slovo*). (Svobodová, 2003)

1.2 Vztah didaktiky českého jazyka k ostatním vědeckým disciplínám

Jak již bylo naznačeno výše, didaktika českého jazyka řeší především otázky pedagogické, nicméně těžší z poznatků několika dalších vědních disciplín. Vzhledem k tomu, že se jedná o didaktiku jazyka, má přirozeně blízký vztah k jazykovědě (lingvistice). Ze své podstaty se týká lingvistických jevů, používá lingvistickou terminologii, je vázána závěry lingvistiky. Toto vše však zpracovává pomocí nástrojů, které jí nabízí právě pedagogika, psychologie a sociologie. Dle Svobody (1977, s. 7) není totiž cílem didaktiky českého jazyka jen interpretovat jazykové jevy, ale „*jednat též o výběru a rozvržení učiva a zkoumat, který výklad jazykových jevů vede k nejlepšímu zvládnutí daného učiva.*“ Z bohemistiky, vědní disciplíny zabývající se českým jazykem, pak vyplývá „*struktura obsahových prvků učiva v českém jazyku.*“ (Brabcová, 1990, s. 13)

David (2001, s. 8) vystihuje vztah mezi didaktikou a lingvistikou tak, „*že se vyučování českému jazyku opírá o lingvistický systém popisu jazyka, ale nepřebírá jej. To si vzhledem k jeho náročnosti může dovolit až specializovaný obor na vysoké škole. Nižší stupně škol pracují s didaktickým systémem učiva.*“ Dle tohoto autora nelze totiž u nižších stupňů škol postupovat v navazujících krocích tak, aby se již k předchozímu učivu nebylo nutno vracet. Je potřeba volit cyklické uspořádání učiva, kdy se učivo probírá v dalších navazujících ročnících znovu, avšak v obtížnější podobě. Tento systém uspořádání učiva nazývá spirálový.

Další vědní disciplínou, ze které didaktika českého jazyka vychází, je psychologie. Brabcová (1990) zdůrazňuje zejména těsnou vazbu na pedagogickou a vývojovou psychologii a předkládá několik konkrétních příkladů, kterými se psychologie zabývá – např. zda jsou žáci na 1. stupni základní školy schopni pochopit rozdíl mezi slovem a tvarem slova, či určit základní skladební dvojici, kdy splnění těchto úkolů vyžaduje určitou míru abstraktního myšlení.

Brabcová (1990) dále konstatuje, že vztah didaktiky českého jazyka a psychologie byl znatelně podpořen rozvojem dalších pomezích oborů, jako jsou například psycholingvistika, sociolingvistika a neurolingvistika. Psycholingvistika usiluje o vymezení vztahů mezi myšlením a jazykem, a proto se zabývá mentálními činnostmi majících vliv zejména na tvorbu a percepci jazykového sdělení a jazykovou paměť. Konkrétně se například zajímá o to, jakými způsoby si žák osvojuje gramatické struktury jazyka či jaký je vztah délky věty a porozumění textu. Sociolingvistika zase zkoumá vliv prostředí, ve kterém dítě žije, na rozvoj jeho řečových kompetencí. Předmětem zkoumání neurolingvistiky jsou pak poruchy řeči, jako je například afázie, dyslexie nebo dysgrafie. (Brabcová, 1990)

Svobodová (2003) ohledně poměru didaktiky českého jazyka a dalších vědních oborů jako jsou filozofie, fyziologie, logika, či matematika doplňuje, že jejich vzájemný vztah již není tak soustavný, avšak existují oblasti, ve kterých se prolínají.

Všechny zmíněné disciplíny tak mají svým způsobem vliv na pojetí výuky českého jazyka.

Didaktika českého jazyka se u nás vyčleňuje jako samostatná vědecká disciplína zhruba od poloviny dvacátého století. V rámci tohoto osamostatňování došlo v průběhu doby k další specializaci, kdy lze v současné době hovořit o didaktice českého jazyka jednak na nižším a vyšším stupni základní školy, jednak na střední škole.

1.3 Didaktika českého jazyka a slovní druhy

Slovní druhy jsou označovány za gramatické kategorie vyššího řádu a tvoří důležitou součást tvarosloví. V didaktice českého jazyka tradičně zaujímají klíčovou pozici, neboť se „*uplatňují ve slovní zásobě, ale i v gramatickém systému a při vytváření textu.* (Čechová, 2011, s. 86)

Vzhledem k jejich provázanosti s mnoha jazykovými jevy začínají žáci pronikat

do této problematiky poměrně brzy. Již ve 2. ročníku základní školy se zpravidla seznamují s přehledem deseti slovních druhů. Své znalosti o slovních druzích pak intenzivně prohlubují ve všech následujících ročnících obou stupňů základní školy, nicméně těžiště tohoto učiva spočívá právě ve 3., 4. a 5. ročníku.

Místo slovních druhů v didaktice českého jazyka je dáno jejich významem pro další obsah vyučování českému jazyku. Z toho důvodu jsou i požadavky na znalost problematiky slovních druhů výslovně a závazně zakotveny v kurikulárních dokumentech pro základní vzdělávání. Následující kapitoly budou tedy přednostně věnovány osvětlení významu slovních druhů v rámci didaktiky českého jazyka a jejich úpravě v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP ZV).

2 Význam slovních druhů

Význam slovních druhů poskytuje odpověď na otázku, proč je třeba žáky učit slovní druhy od raného mladšího školního věku. Podíváme-li se na tuto problematiku z lingvistického nadhledu, můžeme hovořit o dvou základních důvodech.

Za prvé, třídění slov podle určitého kritéria je důležitý myšlenkový postup, který „vede k poznávání jazyka a jeho systému.“ (Brabcová, 1990, s. 119) Žáci jsou tím vedeni k uvědomělému zkoumání jazyka a prostřednictvím různých jazykových aktivit se jim rozšiřuje předně chápání lexikálního významu slov, posléze i poznání, že lze uvažovat o slovech i z jiných úhlů pohledu, než je slovy označovaná skutečnost. Žáci si díky tomu postupně zvykají na existenci různých jazykových jevů. „Na základě pozorování, analyzování, srovnávání a třídění konkrétních jevů se učí vyvozovat obecné zákonitosti, ale i naopak pravdivost těchto zákonitostí si ověřují na konkrétních jazykových jevech.“ (Čechová, 1998, s. 53)

S výše uvedeným souvisí i druhý důvod vyučovat slovní druhy na 1. stupni základní školy, který spočívá v jeho širokém propedeutickém charakteru. Je-li jedním z cílů jazykové výchovy osvojování si spisovné podoby jazyka, nelze se bez slovních druhů obejít nejen při výuce gramatiky, pravopisu, ale i v nauce o slovní zásobě a slovotvorbě. V neposlední řadě je potřeba zmínit, že učivo o slovních druzích je též důležitým předpokladem pro pochopení mluvnice cizího jazyka.

2.1 Slovní druhy a tvarosloví

Pokud jde o gramatiku, ta v tradičním pojetí zahrnuje tvarosloví (*morfologii*) a skladbu (*syntax*). Tvarosloví se zabývá zejména ohýbáním slov. Zaměřuje se tedy na spisovnou podobu tvarů slov, která lze skloňovat nebo časovat. Základním předpokladem pro správné poznání jednotlivých mluvnických kategorií, popř. vzorů slov ohebných je nutná identifikace příslušného slovního druhu. Například máme-li podstatné jméno *děti*, díky znalosti příslušných mluvnických kategorií a vzoru podstatných jmen vytvoříme spisovný tvar v 7. pádu – *děťmi* (nikoliv *děťma*, *děťimi* apod.).

2.2 Slovní druhy a skladba

Při popisu vztahu tvarosloví a skladby Hubáček (2010, s. 112) uvádí, že „*morfologie je jakýmsi „služebníkem“ syntaxe, jednotlivé tvary slov a mluvnické významy jsou jedním ze základních prostředků pro vyjádření syntaktických vztahů uvnitř věty. Rovněž jedno ze základních kritérií pro třídění slov do kategorií slovních druhů vychází z fungování slov ve větě.*“ Příkladem zmíněné propojenosti morfologie a syntaxe ve školní praxi na 1. stupni základního vzdělávání může být pochopení vztahu mezi podmětem a přísudkem a vliv podmětu na správný tvar přísudku (*štěňata si hrála*, nikoliv *štěňata si hrály*), přičemž opět učivo o větných členech vychází ze znalosti slovních druhů (přísudkem je zpravidla sloveso v určitém tvaru, podmětem je obvykle podstatné jméno v 1. pádu).

Též problematika spojování slov a vět spadá do oblasti syntaxe a souvisí se slovními druhy, které fungují jako spojovací výrazy. Již na 1. stupni základního vzdělávání se žáci začínají seznamovat s tím, že nejenom spojky jsou jedinými spojovacími výrazy. Tato problematika je rovněž úzce propojena s pravopisem syntaktickým z pohledu správného užívání interpunkčních znamének.

2.3 Slovní druhy a pravopis

Gramatika mnohdy souvisí i s pravopisnou stránkou mateřštiny. Pravopisem (*ortografií*) se rozumí „*ustálený způsob, jak se grafickými znaky zaznamenávají projevy spisovného jazyka*“ (Havránek – Jedlička, In Brabcová, 1990, s. 93). Čechová (2011) rozlišuje podle jednotlivých jazykových rovin pravopis lexikální, morfologický (slovtvorný a tvaroslovný) a syntaktický.

Z hlediska morfologického pravopisu by měli žáci na 1. stupni základní školy zvládnout koncovky podstatných jmen a přídavných jmen tvrdých a měkkých, psaní *i/í* v koncovkách sloves v přítomném čase a správné tvary zájmena *já* v 2., 3., 4., 6. pádu (*mě/mně*). Opět je pro toto učivo klíčové poznat daný slovní druh a posléze vybrat správný vzor (např. slovo *cizí* – jedná se o přídavné jméno měkké, vzor *jarní* → píšeme na konci - *í*).

Syntaktický pravopis, jak již bylo naznačeno výše, se též objevuje na 1. stupni základního vzdělávání a řeší zejména pravidlo shody přísudku s podmětem (tj. psaní - *i*, - *y*, - *a* v koncovkách přičestí minulého).

Pro úplnost je třeba zmínit i pravopis lexikální, kdy se žáci na 1. stupni základní školy učí správné používání předložek s, z, od, nad, pod, před, bez. Pro žáky je nutné uvědomit si jejich podstatu a dokázat je odlišit od stejně znějících i vypadajících předpon.

2.4 Slovní druhy a slovní zásoba

Kolářová (2012, s. 97) uvádí, že „v nauce o slovní zásobě (lexikologii) se výklad o významových vztazích, jako jsou synonymie a antonymie, o výskytu polysémie a odlišení různých vrstev slovní zásoby váže přímo na jednotlivé slovní druhy.“ Za příklad synonymie uvádí: podstatná jména *dům, stavení*, přídavná jména *hezký, pěkný*, slovesa *utíkat, běžet* atd. V případě antonymie: podstatná jména *začátek x konec*, přídavná jména *dlouhý x krátký*, slovesa *mluvit x mlčet* atd.

2.5 Slovní druhy a slovo tvorba

Slovní druhy jsou rovněž spjaty se slovo tvorbou při aplikaci slovo tvorných postupů. Kolářová (2012, s. 96) například tvrdí následující: „*Odvozování příponové je výrazně zastoupeno u podstatných a přídavných jmen, jen okrajově u sloves. Předponové odvozování je nejčastějším způsobem tvoření u sloves, méně u podstatných a přídavných jmen. Skládáním se tvoří především podstatná a přídavná jména. Také inventář přípon u podstatných a přídavných jmen je pro jednotlivé slovní druhy odlišný.*“

2.6 Slovní druhy a cizí jazyk

Pokud jde o výuku cizích jazyků na 1. stupni základní školy, převládá na našich školách jazyk anglický, jehož výuka se dle RVP ZV zahajuje nejpozději ve 3. ročníku. Lze konstatovat, že tento jazyk využívá ve své struktuře převážně slovní druhy známé i v českém jazyce. Slovní druhy v angličtině mají pak v textu obdobnou povahu jako větné členy v češtině. Porozumění určitým pravidlům spojeným právě se slovními druhy usnadňuje i žákům 1. stupně základní školy osvojit si gramatiku cizího jazyka efektivněji a lépe se v ní zorientovat. Příkladem může být pochopení vztahu podstatných jmen a zájmen (např. *Sarah – she, Tom – he*) nebo časování sloves (*I play – he plays*), s čímž se žák setkává již v úvodu výuky angličtiny.

Klímová (2017, str. 43) zase zdůrazňuje znalost slovních druhů ve vztahu

k německému jazyku. Uvádí příklad, kdy znalost podstatných jmen „*umožní užívat v němčině slova s příslušným členem a psát je velkými písmeny.*“ Je potřeba dodat, že německý jazyk se vyučuje na našich základních školách jako další cizí jazyk na 2. stupni.

3 RVP ZV a slovní druhy

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání představuje obecně závazný dokument státní úrovně, kterým jsou základní školy povinny se řídit při tvorbě školního vzdělávacího programu (ŠVP), přičemž koncepce RVP ZV „odpovídá nejnovějším poznatkům

- *vědních disciplín, jejichž základy a praktické využití má vzdělávání zprostředkovat, a*
- *pedagogiky a psychologie o účinných metodách a organizačním uspořádání vzdělávání přiměřeně věku a rozvoji vzdělávaného.*“²

V rámci 1. stupně základního vzdělávání je vzdělávací obsah členěn na 1. období (1. až 3. ročník) a 2. období (4. až 5. ročník) a je tvořen očekávanými výstupy a učivem. Očekávané výstupy na konci 3. ročníku mají pouze orientační charakter pro školy při formulování ŠVP, kdežto na konci 5. ročníku jsou již pro školy závazné.

Podíváme-li se na RVP ZV z hlediska učiva o slovních druzích, nalezneme v oblasti Jazyk a jazyková komunikace, v oboru Český jazyk a literatura, ve složce Jazyková výchova následující očekávané výstupy pro 1. období:

- *Žák porovnává a třídí slova podle zobecněného významu.*
- *Žák rozlišuje slovní druhy v základním tvaru.*
- *Žák užívá v mluveném projevu správné gramatické tvary podstatných jmen a sloves.*

V očekávaných výstupech pro 2. období lze rovněž najít formulace zmiňující výslovně slovní druhy, ale i problematiku se slovními druhy úzce související:

- *Žák určuje slovní druhy plnovýznamových slov a užívá je v gramaticky správných tvarech ve svém mluveném projevu.*
- *Žák vyhledává základní skladební dvojici a v neúplné základní skladební dvojici označuje základ věty.*
- *Žák zvládá základní příklady syntaktického pravopisu.*

²Rámcové vzdělávací programy. In: *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. [cit. 2020-04-28]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp>

Učivo, jakožto prostředek k dosažení očekávaných výstupů, obsahuje v rámci Jazykové výchovy pro 1. a 2. stupeň základního vzdělávání z hlediska problematiky slovních druhů následující:

- *tvarosloví – slovní druhy, tvary slov*

K tomu je zmíněno i učivo se slovními druhy úzce související:

- *skladba – věta jednoduchá a souvětí, základní skladební dvojice*
- *pravopis – lexikální, základy morfologického (koncovky podstatných jmen a přídavných jmen tvrdých a měkkých) a syntaktického (shoda přísudku s holým podmětem)*

Potřeba identifikace základních slovních druhů, a to podstatných jmen a sloves, je rovněž reflektována v rámci minimální doporučené úrovně pro úpravy očekávaných výstupů v rámci podpůrných opatření, která je v RVP ZV vždy uvedena za očekávanými výstupy.

Závěrem této kapitoly je třeba konstatovat, že RVP ZV striktně nerozděluje očekávané výstupy a učivo do jednotlivých ročníků. Je to dáno jeho rámcovým charakterem a zároveň skutečností, že závaznost očekávaných výstupů se vztahuje pouze k ukončení 1. stupně základního vzdělávání. Záleží proto na jednotlivých školách, jak si tento systém nastaví v rámci ŠVP a prostřednictvím kterých učebních materiálů (učebnic) ho budou konkrétně realizovat. Z toho důvodu je možná diverzita na jednotlivých základních školách. Nicméně současní autoři zabývající se didaktikou českého jazyka hovoří o pojetí slovních druhů ve výuce na 1. stupni základní školy obdobně jako autoři didaktik vydaných dříve před přijetím RVP ZV. Vzhledem k tomu, že odlišnost na různých školách existuje, bude tato práce hovořit spíše o postupech obvyklých, nikoliv však o jediných možných.

4 Vymezení slovních druhů

Mnozí autoři zabývající se didaktikou českého jazyka uvádí, že obtížnost slovních druhů tkví v tom, že je nelze vymežit na základě jednoho kritéria, nýbrž kombinací několika kritérií. Tradičně se uvádějí tato tři kritéria:

- a) významové (lexikálně sémantické)
- b) tvaroslovné (morfologické)
- c) skladební (syntaktické)

Kamiš (1984, s. 158) k těmto kritériím uvádí, že žádné z nich „*není zcela autonomní, proto nejsou ani paralelní při jejich klasifikačním užití.*“ Dále upozorňuje, že jednotlivá kritéria nelze použít pro vymezení veškerých slovních druhů, a navíc ani hranice mezi nimi není ostrá. Šindlerová a Štěpánková (2017, s. 104) v obdobném duchu doplňují, že „*pro každý ze slovních druhů je určující kritérium jiné.*“

4.1 Kritérium významové

Dle Čechové (2011, s. 86) se zpravidla na prvním místě uvádí kritérium významové, neboť věcný význam slova (myšleno u slov plnovýznamových, *autosémantických*, zejména konkrétních) „*bývá snadno myšlenkově přístupný.*“

Na základě tohoto kritéria lze rozdělit slovní druhy podle toho, co z reálného (mimojazykového světa) označují. Podle významu lze dělit slova do těchto skupin:

- podstatná jména (*substantiva*) – označující jevy chápané jako samostatné (*matka, zmatek, chytrost*)
- přídavná jména (*adjektiva*) – označující jevy chápané jako jejich příznaky stálé (*hezký, železný*)
- slovesa (*verba*) – označující příznaky proměnlivé - vázané na čas (*jít, nosit*)
- příslovce (*adverbia*) – označující příznaky výše uvedených příznaků (*velmi starý, dobře zpívá*)

Čechová (2011) považuje výše uvedené slovní druhy za základní. Štícha (2013, s. 81) k základním slovním druhům uvádí, že „*jejich prostřednictvím lze vyjádřit základní logicko-kognitivní vzorec Nějaké něco nějak je.*“

Vedle základních slovních druhů existují slovní druhy návstavbové, které rovněž nesou význam. Mezi ně patří:

- číslovky (*numeralia*) – prostředek k vyjadřování počtu
- zájmena (*pronomina*) – slova zástupná

Vedle slov plnovýznamových dále existují slova, jejichž význam je dovršen pouze ve spojení s plnovýznamovými slovy (tj. slova *syntaktická*). Jejich důležitou funkcí je napomáhat výstavbě a organizaci textu. Tato slova lze členit na:

- předložky (*prepozice*)
- spojky (*konjunkce*)
- částice (*partikule*)

(Klímová, 2017)

Specifickou skupinou slov, která nebyla zmíněna, jsou citoslovce, které například Kamiš (1984, s. 159) považuje z hlediska významu za amorfní slovní druh. Klímová (2017) poukazuje, že některá citoslovce lze řadit i mezi slova plnovýznamová (např. citoslovce napodobující zvuky – *prásk, cink*, či citoslovce označující prožitky – *juchú, ouvej, proboha*).

4.2 Kritérium tvaroslovné

Toto kritérium se zaměřuje na ohebnost slov. Slova ohebná (*flexivní*) mění svůj tvar, slova neohebná (*neflexivní*) mají pouze jednu podobu. Slova ohebná se dále dělí podle toho, jakým způsobem tvar mění. Pokud mění tvar podle pádů, jedná se o slova, která se skloňují, pokud mění tvar podle osobních koncovek, jedná se o slova, která se časují. (Kolářová, 2012, s. 94)

Skloňují se jména, za která se považují:

- podstatná jména
- přídavná jména
- zájmena
- číslovky

Jména prostřednictvím skloňování (*deklinace*) vyjadřují gramatické kategorie jmenného rodu, čísla a pádu. Souček (2011, s. 102) poukazuje, že podstatná jména

a přídavná jména tvoří kompaktnější skupinu než zájmena a číslovky. Konkrétně uvádí, že „*gramatické kategorie substantiv jsou založeny na paradigmatech vycházejících z rodového rozdělení substantiv v češtině, adjektiva pak tvoří gramatické tvary v závislosti na řídicím substantivu, využívají tzv. složené a jmenné skloňování (doplněné skloňování smíšeným v případě přivlastňovacích adjektiv). Zájmena a číslovky jsou slovní druhy morfologicky nejednotné, uvnitř těchto skupin můžeme najít další podskupiny, které využívají skloňování substantivní, adjektivní, popřípadě mají skloňování vlastní.*“

Časování (*konjugace*) se týká sloves. Slovesa prostřednictvím konjugace vyjadřují gramatické kategorie osoby, čísla, času, slovesného způsobu, rodu a vidu. Souček (2011, s. 102) považuje skupinu sloves za morfologicky více homogenní než skupinu slov využívajících deklinaci. Na druhou stranu Souček dodává, že „*paradigma konjugačních tvarů je bohatší než paradigma deklinační [...].*“

Jak již bylo řečeno, toto kritérium se vztahuje ke slovům ohebným. Pokud by toto kritérium bylo bráno v úvahu jako jediné rozlišovací kritérium, nerozlišíme podle něj dostatečně velkou skupinu slov neohebných, tj. příslovce, předložky, spojky, částice ani citoslovce. (Čechová, 2011, s. 88)

4.3 Kritérium skladební

Skladební hledisko věnuje pozornost syntaktické funkci jednotlivých skupin slov. Kamiš (1987, s. 148) toto kritérium vysvětluje tak, že „*jde o to určit, kterým větným členem slovo je, dále o stanovení i těch slovních druhů, jež se svou funkcí a významem liší od slovních druhů plnovýznamových; jde o slovní druhy fungující jako prostředky spojovací (spojky), specifikační a modifikační (předložky), deiktické (zájmena).*“

Z pohledu Martákové Styblíkové (2015) se tak podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa a příslovce uplatňují ve větě jako větné členy. Předložky, spojky a částice pak fungují ve výstavbě věty jako slova pomocná.

Autorka rovněž vysvětluje, že slovní druhy, které mají větněčlenskou platnost, mívají vedle své základní funkce i funkci vedlejší. Tyto základní a vedlejší funkce pak u jednotlivých slovních druhů uvádí a dokládá konkrétními příklady, které jsou níže též uvedeny v obdobné podobě.

Základní funkcí podstatných jmen ve větě je být podmětem nebo předmětem (*Strýc*

koupil *květiny*.) Podstatná jména ve vedlejší funkci fungují jako neshodný přívlastek (Hledal jsem cestu *lesem*.), doplněk (Zvolili ho *prezidentem*.), jmenná část přísudku (Jana je *učitelkou*.) a příslovečným určením (Na *pěšině* ležel klíč.)

Přídavná jména primárně fungují jako přívlastek shodný (Ochutnal jsem *mořské* ryby.), ve vedlejší funkci mohou fungovat jako doplněk (Viděl otce *ustaraného*.) a jmenná část přísudku (Trávník je *zelený*.).

Zájmena a ohebné číslovky jsou schopné být stejnými větnými členy jako podstatná nebo přídavná jména.

Slovesa v určitém tvaru plní základní funkci přísudku (Milan *šel* do školy.) Neurčité tvary sloves mohou mít funkci jmen (*Mýlit se* je lidské. – infinitiv jako podmět).

Príslovce se uplatňují ve větě jako příslovečná určení (Přijeli jsme *brzy*.).

Citoslovce mohou jednak tvořit samostatnou výpověď (*Hele! Jú!*), ale některá mohou nahrazovat funkci slovesa a fungovat jako přísudek (Vrabec *frnk* na střeche.)

Jak již bylo řečeno, ostatní slovní druhy – předložky, spojky a částice v zásadě nemají větněčlenskou platnost. Nicméně skladební kritérium je pro ně rozhodující.

Předložky pouze ve spojení se jménem tvoří větný člen (*v lese* – příslovečné určení místa, *do pondělí* – příslovečné určení času). Jejich charakteristickým znakem je, že se pojí s pády jmen.

Spojky rovněž nejsou větnými členy, pouze spojují větné členy a věty. Jiné spojovací výrazy, jako jsou vztažná zájmena (*kdo, co, který, jaký, čím, jenž*) a vztažná příslovce (*kde, kdy, kam, jak*) však větněčlenskou platnost mají. Například: Viděl jsem psa, *kteřý* nesl noviny. – zde funguje vztažné zájmeno *kteřý* jako podmět ve větě vedlejší.

Funkcí částic je naznačení nějaké jistotní modalitý (*ano, jistě, snad, prý...*), postoje mluvčího a dle toho druhů vět (*at', kéž, necht'*), či uvození věty (*Ale nech toho!*).

Čechová (2011, s. 92) v této souvislosti zdůrazňuje, že spojky, některá zájmena (zejména vztažná a ukazovací), příslovce a částice jsou „významným prostředkem výstavby textu. Slouží k soudržnosti textu, koherenci, k jeho vázanosti.“

4.4 Hranice mezi slovními druhy

Höflerová (2006, s. 22) poukazuje na skutečnost, že existuje množství případů, „*kdy slovo přechází z jednoho slovního druhu do druhého.*“ Tento jev se nazývá slovnědruhová transpozice. Nastává tehdy, kdy se mění jeho význam, syntaktická funkce

či forma. Pro klasifikaci daného slova je pak důležité sledovat kontext, ve kterém se slovo objevuje. I tak hranice mezi transpozicí nemusí být ostrá a stává se, že nelze slovo jednoznačně zařadit.

Höflerová (2006, s. 22) uvádí tyto typy slovnědruhových transpozic:

- **Adverbializace**

Jedná se o velmi frekventovanou transpozici, ke které dochází v důsledku ustrnutí pádu jména, předložkového spojení, slovesného tvaru (Prošel *kolem*. Zavolal *kvečeru*. Žehlila *vsedě*.).

- **Substantivizace**

Při této transpozici je elidováno řídicí podstatné jméno a jeho sémantické i syntaktické vlastnosti získává zbylé přídavné jméno (Starala se o *nemocného*. Má rád *plzeňské*.), zájmeno (*Naši* budou pryč.) nebo i číslovka (*První* v řadě se otočí.).

- **Prepozicionalizace**

V tomto případě se stávají sekundárními předložkami ustrnulé tvary podstatných jmen, sloves i příslovčí. Dochází k oslabení původního významu slov. Nicméně takto vzniklé předložky lépe vystihují různé okolnosti a vztahy (*zásluhou* Petra, *s ohledem na* kulturní rozdíly, *počínaje* listopadem, *blízko* našeho domu).

- **Konjunkcionalizace**

Zde původem jiné slovní druhy, či slovní spojení získávají charakter spojky (*bud' ty, nebo já; zatímco* – zatím + co, *nicméně* – nic + méně).

- **Interjekcionalizace**

Citoslovci se stávají jiné slovní druhy – zejména 5. pády podstatných jmen (*hrome, panečku, božínku*, ale i *vida, hybaj*)

- **Partikularizace**

V důsledku nových komunikačních potřeb ve společnosti se rozšiřuje i soubor částic. Za částice se dnes považují například ustrnulé pády podstatných jmen nebo tvary sloves, pro něž je charakteristická kontaktní funkce (Byla to *tuším* Pavlova chyba.) V částice poklesají i jiné slovní druhy – například spojky (*Ale* to snad ne!) nebo příslovce (To *už* je příliš).

Čechová (2011, s. 93) současně upozorňuje na to, že „*přechodný slovnědruhový charakter mnohých slov vede také k tomu, že se tato slova v mluvnicích zařazují různě.*“ Tento jev pak pojmenovává jako „*přesahy mezi slovními druhy.*“ Jako příklad uvádí slovo „*všichni*“, které zpravidla bývá klasifikováno jako zájmeno s ohledem na jeho tvary (*všichni, všech, všem* jako *ti, těch, těm*). Někde je zase toto slovo z důvodu číselného významu (plné množiny) řazeno k číslovkám. Slovo *totiž* může být někdy považováno za spojku (u vět v poměru vysvětlovacím), někde za příslovce (náznak příčiny), či částici (v případě uvození věty).

Za účelem rozlišení plnovýznamových neohebných slov (příslovcí a citoslovcí) a neplnovýznamových neohebných slov (předložek a spojek) doporučuje Čechová (2011, s. 93) tento logický postup: „*Zeptáme se, zda určované slovo může stát na konci věty, zda se pojí se záporkou, zda se jím můžeme ptát nebo jím odpovídat. Odpovíme-li alespoň jednou kladně, lze slovo považovat za plnovýznamové.*“

5 Didaktický postup při výuce slovních druhů

Martáková Styblíková (2015), s odkazem na Brabcovou (1990) a Jelínka (1977), považuje za důležité připravit žáky na třídění slov do jednotlivých slovních druhů již od počátku 2. ročníku. Za vhodnou přípravu doporučuje cvičení, kdy žáci mají za úkol třídit slova podle nějakého daného formálního znaku (např. podle počtu hlásek, písmen, slabik, ale i významu – názvy osob, zvířat věcí...). Hlavní podstatou těchto cvičení je, „*aby si žáci uvědomili, že třídí slova, nikoli skutečnosti označené slovy.*“ (Jelínek, 1977, In Martáková Styblíková, 2015, s. 194). Nejvíce efektivní pak bývá problémové učení, kdy žáci musí přijít na třídící znak samostatně. Samotné třídění by mělo probíhat formou konkrétních činností, neboť podle psychologického vývoje se žáci nacházejí ve fázi konkrétních operací.

V souvislosti s daným tříděním je nutno žákům vysvětlit i užívané obecné pojmy, tedy co to jsou osoby, zvířata, věci, činnosti, počet apod. To pomůže žákům pochopit podstatu alespoň některých slovních druhů.

Poté je možné aplikovat dvojí postup při další expozici slovních druhů ve výuce. Klímová (2017) je popisuje takto:

- a) žáci se seznámí hned v úvodu s přehledem všech deseti slovních druhů – jejich názvy a stručnými definicemi a poté se detailněji zabývají jednotlivými slovními druhy
- b) žáci se seznámí se slovními druhy postupně a na závěr je uveden jejich celkový souhrn

5.1 Práce s přehledem slovních druhů

Ačkoliv teorie hovoří o dvou variantách, školní praxe již dlouhodobě používá postup první. S uceleným přehledem slovních druhů se žáci seznamují zpravidla na konci 2. ročníku. Brabcová (1990, s. 120) zdůrazňuje, že „*hlavním úkolem vyučování je dát žákovi základní představu o celku a jeho částech.*“ Čechová (1998, s. 112) v tomto ohledu doplňuje, že „*naznačený postup (od celkového pohledu k propracování jednotlivých stránek, jež zpětně hlouběji ozřejmí celkový charakter probíraného jevu) je pro vyučování typický, přesvědčivě dokazuje potřebu systémového přístupu k výuce. Takto vedená výuka zajišťuje trvalé, soustavné vědomosti a chápání jazykových jevů*

jako jevů systémových, jež jsou vázány mnohonásobnými vztahy k mimojazykové skutečnosti. Zároveň takovýto postup přispívá u žáků k rozvoji zvratných myšlenkových operací.“

Klímová (2017) ohledně tohoto postupu vysvětluje, že se nejedná pro žáky o nijak náročnou činnost, neboť v té době již mají dostatečně vyvinutou mechanickou paměť. Jsou schopni si názvy slovních druhů v daném pořadí osvojit a zpravidla si je tak lépe v paměti uchovat. David (2001) konkrétně doporučuje rozdělit tento proces na dvě části. Nejdříve se naučit z paměti první pěti slovních druhů (podstatná jména až slovesa) a posléze druhou pěti (příslovce až citoslovce).

Martáková Styblíková (2015) zdůrazňuje, že je velmi důležité zachovat v přehledu slovních druhů ustálenou logiku pořadí – nejprve jmenovat slova ohebná, která se skloňují (jména), poté slova, která se časují (slovesa), a nakonec slova neohebná. Již tak se žáci připravují na pozdější uplatňování kritéria tvaroslovného, jehož pochopení nelze od žáků ve 2. ročníku vyžadovat. Martáková Styblíková (2015, s. 194) též poukazuje na logickou posloupnost slovních druhů, které se skloňují, neboť *„nejprve je popsána základní skutečnost – označení substancí, vlastnosti substancí, dále slova, která je zastupují, popř. na ně ukazují, a nakonec slova označující mnohost substancí.“*

Jak již bylo dříve řečeno, v didaktice českého jazyka pro 1. stupeň základního vzdělávání se vychází z lingvistického přístupu, a tudíž se rovněž využívá všech tří kritérií (významové, tvaroslovné, skladební) pro třídění slovních druhů. Čechová (1998, s. 112) s ohledem na věk a vývojovou vyspělost žáků upozorňuje, že *„systematické uplatňování soustavy kritérií je záležitostí až vyšších ročníků, kdy žáci poznají stavbu větnou (plnovýznamové slovní druhy plní úlohu větných členů) a morfologické vlastnosti jednotlivých slovních druhů.“*

Z toho důvodu Brabcová (1990) doporučuje začít s hlediskem významovým, které je pro žáky tohoto věku nejpochopitelnější. V tomto ohledu bylo přirozeně nutné najít jednodušší vymezení jednotlivých slovních druhů tak, aby bylo pro žáky srozumitelné:

- Za **podstatná jména** jsou zprvu považovány názvy osob, zvířat a věcí, kdy pod pojmem věc se rozumí i slova abstraktního rázu, např. *psaní, návštěva, pohyb, bzucení*. Posléze je tato definice rozšířena o názvy dějů (*běhání, čtení, vzlykot*) a vlastností (*krása, smutek, bystrost*). Lze si na ně ukázat ten, ta, to.

- **Přídavná jména** jsou názvy vlastností osob, zvířat a věcí. Odpovídají na otázky jaký? který? čím? (*zelený, dřevěný, Pavlův*).
- **Zájmena** jsou slova zastupující názvy osob, zvířat a věcí a slova na tyto názvy ukazující (*já, můj, tento*).
- **Číslovky** jsou slova, která označují počet a pořadí. Odpovídají na otázku kolik? kolikátý? (*pět, pátý*.)
- **Slovesa** vyjadřují, co osoby, zvířata a věci dělají nebo co se s nimi děje (*chytá, jsme, spadnete*).
- **Příslovce** jsou slova, která odpovídají na otázku kde? kam? kdy? jak? (*daleko, dříve, krásně*).
- **Citoslovce**, které definuje jako slova vyjadřující pocity, výzvy nebo zvuky.

Pro ostatní slovní druhy pak Brabcová (1990, s. 121) akcentuje zjednodušené hledisko skladební:

- **Předložky** popisuje jako slova spojující se s následujícím podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem a číslovkou (*na louce, ve škole, za bukem*).
- **Spojky** jsou slova, která spojují věty nebo slova (*a, ale, když*).
- **Částice** jsou slova, která uvozují samostatné věty (*kéž, necht', at'*).

Brabcová (1990, s. 121) vysvětluje, že „*poučky si žáci neosvojují pamětně, nýbrž osvojují si smysl termínů (pojmenování slovních druhů) řešením daných úkolů*.“ Z toho důvodu Brabcová nedoporučuje užívání číslic místo názvů slovních druhů. Hauser a Ondrášková (1991) na druhou stranu konstatují, že se používání číslic z důvodu rychlejšího písemného označování ve školách běžně užívá. Varují však před tím, kdy nesprávné užití číslice může být způsobeno pouze nesprávným zapamatováním pořadí. Tento problém lze vyřešit tak, že žáci mají k dispozici přehlednou tabulku s číselným označením.

Klímová (2017, s. 45) ohledně uvedených definic sděluje důležitý poznatek, že je

pro žáky snazší poznat slovní druh tam, kde „*vystupuje nápadně jeho specifický rys*“. Klímová dále vysvětluje, že u podstatných jmen tímto nápadným znakem bývá význam, protože žáci nemají potíže uvědomit si názvy osob, zvířat a věcí. U přídavných jmen to bývá forma, „*kteřá se vyjadřuje shodou s podstatnými jmény: milý člověk, milá vzpomínka, milí lidé.*“ Pro slovesa je typická jak forma (*kreslím, kreslí, kreslit*), tak i význam (*dějovost*) a u příslovcí pouze význam (např. místo, čas, způsob, příčina). Klímová (2017) proto doporučuje na tyto rysy při vyučování upozornit.

Posledně citovaná autorka rovněž akcentuje, že žáci získají přesnější představu o povaze slovních druhů při „*jejich poznávání ve větné souvislosti*“, což logicky vychází ze zapojení skladebního kritéria. Používání izolovaných slov při jejich určování je vhodné pouze při „*demonstraci vhodných příkladů*“ a je dobré je omezit pouze „*na počáteční seznamování s těmito pojmy.*“ (Klímová, 2017, s. 47)

5.2 Algoritmus při poznávání slovních druhů

Zpravidla ve třetím ročníku začínají žáci uvědoměle pronikat do tvarosloví. Poznávají, že podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky a slovesa mohou mít různé tvary. Postupně chápou, že se jedná o slova ohebná. V daném okamžiku začíná být pro potřeby rozlišování slovních druhů uplatňováno i hledisko tvaroslovné. Brabcová (1990, s. 122) spojuje tento moment, kdy žáci znají základní definice slovních druhů po stránce významové, skladební a tvaroslovné, s algoritmickým poznáváním slovních druhů. Algoritmus totiž umožňuje systematicky postupovat a dobírat se závěrů v didakticky nejvhodnějším pořadí. (Čechová 1998, s. 48)

Tento algoritmický postup rozděluje Brabcová (1990, s. 122-123) do čtyř etap:

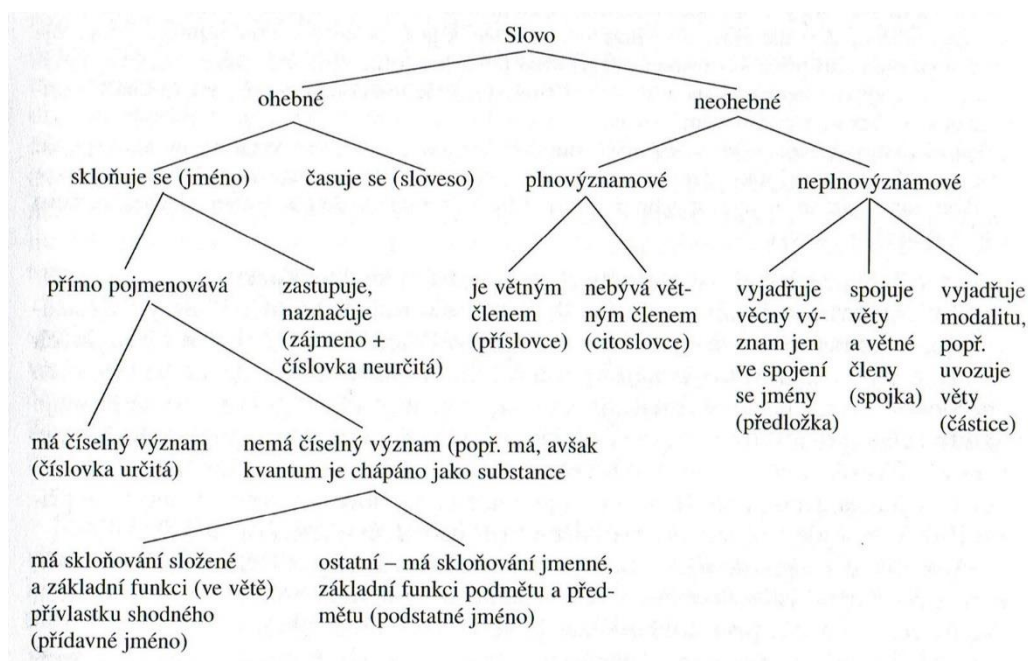
1. Žáci zkoumají, zda se jedná o slovo ohebné, či neohebné. V případě, že je slovo ohebné, zabývají se tím, zda se slovo skloňuje nebo časuje.
„*Například slovo prázdninách – (kdo? co?) prázdniny, (koho? čeho?) prázdnin – slovo ohebné, skloňuje se; slovo přijel – (já) přijedu, (ty) přijedeš – slovo ohebné, časuje se; slovo na – neskloňuje se, nečasuje se – slovo neohebné.*“
2. Žáci rozlišují slovní druhy neohebné, snaží se je poznat podle charakteristik uvedených v přehledu. Přehled by měl být v této fázi na tabuli, v učebnici či na kartě na lavici.

„Například slovo *rychle* – neskloňuje se ani nečasuje, neohebné, odpovídá na otázku *jak?* – příslovce; slovo *je* – neskloňuje se ani nečasuje, neohebné, doprovází vyjádření pocitu (podivu), citoslovce; slovo *do* – neskloňuje se ani nečasuje, neohebné, spojuje se se jménem *houští*, předložka; slovo *a* - neskloňuje se ani nečasuje, neohebné, spojuje dvě věty; slovo *ať* - neskloňuje se ani nečasuje, neohebné, uvozuje samostatnou větu, částice.“

3. Žáci se soustředí na slova ohebná – rozlišují slova, která se skloňují, a slova, která se časují. Opět podle přehledu se snaží poznat, k jakému konkrétnímu jménu podle významu slovo náleží, či se jedná o sloveso.
4. Jedná se o syntetizující etapu, kdy žáci na otázky odpovídají tak, jak se tomu naučili v předcházejících etapách. Zprvu je stále mít přehled před očima.

Přehledný, graficky uspořádaný, algoritmus určování slovních druhů lze nalézt v publikaci M. Čechové a kol. (2011, s. 94). Tento algoritmus vychází z algoritmu K. Svobody (1977, s. 68).

Obrázek 1: Algoritmus určování slovních druhů

Zdroj: Čechová, 2011, s. 94

Klímová (2017, s. 49) však namítá zdlouhavost při používání výše uvedeného algoritmu a demonstruje, jak funguje didakticky vhodnější „*zjednodušený algoritmus*“.

„Příklad: slovo moudrost. Je to slovo ohebné nebo neohebné? Ohebné. Skloňuje se nebo časuje? Skloňuje se. Označuje počet nebo pořadí? Ne. Zastupuje jiné slovo nebo na něco ukazuje? Ne. Ptáme se na něj otázkami jaký, který, čím? Ne. Je to název osoby, zvířete, věci, vlastnosti nebo děje? Ano, je to název vlastnosti. Je to podstatné jméno.“

Cílem je, aby se tento algoritmický postup u žáků zautomatizoval. Časem se však žáci naučí identifikovat slovní druh přímo. K algoritmickému postupu je však nutno vrátit se vždy, přetrvávají-li v určování slovních druhů obtíže. (Brabcová, 1990)

Ve 4. a 5. ročníku se znalost slovních druhů cyklicky opakuje a prohlubuje. Žáci jsou vedeni k poznávání slovních druhů jak ve slovních spojeních, tak ve větách. Dbá se na trvalejší osvojení algoritmického postupu, nicméně v bezproblémových případech se na něm netrvá. Dle Klímové (2017, s. 45) je záležitostí až vyšších ročníků, kdy si žáci budou schopni komplexně uvědomit specifické znaky definic slovních druhů, a to „*na základě znalosti o větných členech a paradigmatech.*“

Klímová (2017, s. 45) shrnuje, že „*na 1. stupni je hlubší pozornost věnována slovním druhům ohebným, na 2. stupni neohebným, učivo se dále prohlubuje, zpřesňuje a pro posílení trvalosti poznatků opakuje.*“

6 Úskalí při výuce slovních druhů na 1. stupni ZŠ

Učivo o slovních druzích má několik úskalí, na které upozorňují autoři věnující se didaktice českého jazyka. Vždy je lépe, pokud je vyučující českého jazyka bere v potaz, může být pak na ně vhodně připraven, předvídat je a vhodně reagovat.

Martáková Styblíková (2015) se ve své práci podrobně zaměřila na nejčastější chyby, které žáci dělají při poznávání slovních druhů. Svoje poznatky rozčlenila podle jednotlivých slovních druhů. Pro přehlednost bude tato systematika zachována i v této práci.

V úvodu Martáková Styblíková upozorňuje, že mladším žákům je bližší význam než hledisko tvaroslovné a skladební. Z toho důvodu považují žáci za označení vlastnosti slova typu např. *rychlý, rychlost, rychle* bez dalšího rozlišení. Stejně tak za činnost považují slova typu *běžet, běh, běhání, běžící, běžný, běžně, během (dne)* a nedokáží je po stránce slovnědruhové nijak rozlišit. Dalším náročným jevem jsou slova, která si jsou podobná – např. *jen - jenž, jakýsi - jaksí, pro - proč, asi - ani, kdy - když, vždy - vždyť, co - což*.

Poté Martáková Styblíková poukazuje na typické problémy vyskytující se u jednotlivých slovních druhů:

- **Podstatná jména**

U konkrétních podstatných jmen označujících osoby, zvířata a věci nebývá větší problém. Ten nastává u abstraktních podstatných jmen, zejména u názvů vlastností a dějů. U žáků stále převládá významové hledisko. Proto názvy dějů (*házení, šepot, plavba*) považují za slovesa, názvy vlastností (*chytrost, slepota, chudoba*) zase určují jako přídavná jména. Rovněž zakončení slov typu *házení, stáří* svádí k určení těchto slov jako přídavných jmen podle vzoru *jarní*.

- **Přídavná jména**

Martáková Styblíková konstatuje, že zde žákům velmi pomáhají otázky *jaký? který?* a koncovka daného tvaru slova. Potíže však převládají u přídavných jmen přivlastňovacích, která dávají odpověď na otázku *čí?* Tato otázka žákům pramálo pomáhá, neboť se na ni stejně dobře odpovídá i spojením zájmena a podstatného jména (*byť našeho dědy*). Přivlastňovací přídavná jména často určují z důvodu

tvarové homonymie jako podstatná jména (*dědovi* bratři – řeknu to *dědovi*).

- **Slovesa**

Zde se vyskytují problémy při určování složených slovesných tvarů – a to zejména tam, kde jsou mezi pomocné a plnovýznamové sloveso vložena jiná slova (Pak *jsem* na to zase *zapomněl.*). Žáci určují buď části složeného slovesného tvaru samostatně (jako jednotlivá slovesa), nebo pomocné sloveso určí jako jiný slovní druh (*jsem, jste* jako zájmeno, *by, bych* jako částice). Klímová (2017) zase upozorňuje, že žáci někdy mylně považují za přídavná jména i slovesa ve 3. osobě jednotného a množného čísla zakončených dlouhou samohláskou –í (*vidí, leží, spí*).

- **Zájmena**

Tento slovní druh zřejmě patří k nejsvízelnějším, jelikož významové hledisko není pro žáky ihned patrné. Martáková Styblíková tvrdí, že žáci jsou schopni určit pouze ta zájmena, která jsou při výuce často frekventována, a tudíž si je pamatují. Nicméně potíže jsou se zájmeny, která mají tvary přídavných jmen (*jaký, který, čí, nějaký, každý, žádný*). Obdobný problém je u zájmen přivlastňovacích (*můj, tvůj, náš, váš, jeho, jejich*). Další problematickou otázkou je určování zájmen v jiném než základním tvaru (1. pád). „*Tvary typu ho, jej, ji, ní, čeho, čím se žákům jeví jako různé druhy slov neohebných, už také proto, že jsou krátké.*“ Martáková Styblíková proto doporučuje, aby žáci uváděli vždy odpovídající tvar 1. pádu k těmto zájmenům. V neposlední řadě je pro žáky obtížné určit zájmena vztažná fungující jako spojovací výrazy; často je totiž určují jako spojky (*Nevím, co mám dělat.*), též si často neví rady s krátkými tvary zájmen – považují je za předložku nebo částici.

- **Číslovky**

Žáci se orientují na jejich číselný význam. Různé tvary a skladební funkce někdy žáky matou. Obtížně rozlišují např. *pět* jako číslovku a *pětku* či *pětici* jako podstatná jména. Slova typu *sto, tisíc, milion* považují často za podstatná jména, přídavné jméno *pětiletý* zase určují jako číslovku. Číslovky řadové a druhové (*první, dvojí, několikery*) považují podle tvaru za přídavná jména. Specifikum jsou neohebné číslovky násobné typu *pětkrát, několikrát*, která žáci určují spíše jako

příslovce (zejména, pokud není v základu číslovka – kolikrát, několikrát.)

- **Příslovce**

Žáci mají obtíže zejména s příslovci zájmenného původu, které současně fungují jako otázky na příslovce (*kde? kam? kdy? jak?*). Martáková Styblíková doporučuje žákům zdůraznit, že se jedná také o příslovce. Dále žáci považují za přídavná jména příslovce odvozená od přídavných jmen (*nově*). Příslovce vztažná ve funkci spojovacího výrazu považují žáci za spojky a příslovce vzniklá strnutím tvaru jména (*honem, mnohem, jednou*) zase považují za jména.

- **Předložky**

Předložky vlastní obvykle nečiní žákům větších potíží. Úspěšně poznávají zejména předložky tvořené jednou hláskou (*s, z, v, k, u*). Chyby se však vyskytují u předložek, které mají delší podobu (*nade, pode, přede*). Ty žáci někdy zaměňují pro jejich patrný význam (ve spojení se jménem) za příslovce. Kamenem úrazu jsou předložky nevlastní, které mylně považují pro jejich delší podobu buď za jméno, nebo příslovce (*během, koncem prázdnin, mezi námi*). Specifické jsou případy homonymních podob označujících předložku nebo příslovce (Je to *blízko* školy x Je to už *blízko*.)

- **Spojky**

Spojky žáci lépe pochopí až při zkušenosti se souvětím. Zpočátku žáci poznávají spojky kratšího typu (*a, i, že, ale*). S ostatními spojkami nemají valnou zkušenost a často je považují za příslovce.

- **Citoslovce**

Žáci poměrně dobře poznávají citoslovce vyjadřující zvuky, cit nebo vůli. Hůře poznávají citoslovce vzniklá ustrnutím tvaru podstatných jmen (*Panečku, to se povedlo*.)

- **Částice**

Jedná se zřejmě o nejproblematičtější slovní druh, neboť jsou to slova nejhůře definovatelná. Leckdy ani odborná veřejnost nezastává jednotný názor. Dle Klímové (2017) to dokladuje i skutečnost, že za samostatný slovní druh začaly

být považovány mnohem později, v polovině minulého století. Některá slova tak v průběhu doby změnila svoji slovnědruhovou platnost a stala se částicemi (*ano, ne* byly dříve řazeny mezi příslovce). Hauser a Ondrášková (1991) s ohledem na jejich problematický charakter podotýkají, že žáci sami dlouho považují za částice pouze ta slova, se kterými se jako s částicemi seznámili v úvodu (prací částice *at', kéž, nechť*).

Výše uvedený výčet nesnáží při určování slovních druhů na 1. stupni základní školy jistě není úplný. Klímová (2017) například uvádí, že žáci mají tendenci považovat krátká slova za předložky nebo spojky bez ohledu na význam (to, ať, už, tu). Nebo často nejsou s to rozlišit *se* jako zvrtné zájmeno a *se* jako předložku pojící se se 7. pádem, natožpak *se* jako součást povinně zvrtného slovesa (*reflexivum tantum*). Dále upozorňuje na slova obecně složitá pro kategorizaci – *málo, mnoho, kolik, tolik*, kdy není jasné, zda se jedná o neurčité číslovky nebo příslovce. Doporučuje proto v obdobných případech naučit žáky pracovat se Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost nebo s internetovou příručkou.

Hauser a Ondrášková (1991) zase upozorňují na potíže v případě, kdy slova mohou mít podle kontextu několikerou slovnědruhovou platnost. Tito autoři sdělují i poměrně jednoduché řešení, kterým lze zpravidla všechny výše uvedené obtíže při určování slovních druhů překlenout. Učitel by totiž měl vždy důsledně dbát na adekvátní výběr jazykového materiálu a zejména v počátku vybírat slova pouze v jejich hlavním významu.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

7 Analýza učebnic českého jazyka pro 2. až 5. ročník ZŠ

7.1 Základní informace o zvolených učebnicích

Pro účely této práce bylo zvoleno pět nakladatelství, jejichž učebnice jsou v současné době v praxi běžně užívané, mají ucelené řady učebnic od 2. do 5. ročníku 1. stupně základní školy a zaznamenávají na trhu učebnic určitou tradici. Těmito nakladatelstvími jsou:

- Nakladatelství ALTER, s.r.o. (dále též „ALTER“)
- Nakladatelství Fraus (dále též „FRAUS“)
- Nakladatelství Nová škola – DUHA, s.r.o. (dále též „NŠ – DUHA“)
- SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost (dále též „SPN“)
- Vydavatelství Taktik (dále též „TAKTIK“)

Jedním z důležitých faktorů pro výběr učebnic byla rovněž skutečnost, že zvolená nakladatelství, vyjma SPN, nabízejí v době zpracování analýzy zdarma licenci k užívání elektronické či dokonce interaktivní podoby učebnic. Z toho důvodu bylo možné získat přístup k 16 učebnicím za účelem jejich analyzování a rovněž ocenit dostupnost interaktivních cvičení s vyhodnocením, která mohou přispět k efektivnějšímu a atraktivnějšímu učení žáků doma.

Zkoumané učebnice ALTER pro 2. až 5. ročník byly vydány v rozmezí let 2016 až 2018. V současné době je to poslední vydaná ucelená řada učebnic tohoto nakladatelství pro dané ročníky. V autorských týmech podílejících se na jednotlivých učebnicích se nejčastěji opakuje jméno Hany Staudkové, vyjma 2. ročníku.

Učebnice FRAUS pro 2. až 5. ročník byly vydány postupně v letech 2008 až 2011. Jedná se o poslední vydanou ucelenou řadu. V současné době toto nakladatelství pracuje na aktualizované podobě těchto učebnic, jejichž název obsahuje „nová generace“. Zatím byly vydány učebnice „nové generace“ pro 2. a 3. ročník. V autorských týmech podílejících se na jednotlivých učebnicích se ve všech zmiňovaných ročnících vyskytuje jméno Jaroslavy Kosové.

Učebnice Nová škola – DUHA pro 2. až 5. ročník byly vydány v roce 2015. Jedná se o nejnovější řadu učebnic tohoto nakladatelství, které v názvu obsahují „čtení s porozuměním“. Ve všech autorských týmech nalezneme jméno autorky Zity Janáčkové.

Nakladatelství SPN, jež má ze všech nakladatelství nejdelší tradici, nevydává požadované učebnice v elektronické podobě. Získané učebnice pro 2. až 5. ročník byly vydány v letech 2006 až 2016 (dotisky). Jedná se o poslední ucelenou řadu učebnic českého jazyka tohoto nakladatelství pro dané ročníky. V autorských týmech podílejících se na jednotlivých učebnicích se vyskytují zastřešující jména Evy Hošnové a Martiny Šmejkalové. Mezi další, opakovaně vyskytující se autorky, patří Milada Buriánková a Irena Vaňková, z čehož lze usuzovat, že se jedná o poměrně stabilní tým při tvorbě učebnic.

TAKTIK, pocházející ze Slovenska, je nejmladším vydavatelstvím ve zvoleném výběru. Na českém trhu se objevuje od roku 2008. Ucelená řada zkoumaných učebnic byla vydaná v letech 2016 a 2017. V autorských týmech je sjednocující osobností pro 2. až 4. ročník Jana Olžbutová.

Všechny zmíněné učebnice disponují doložkou MŠMT o zařazení do seznamu učebnic pro základní školy jako součást ucelené řady pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura, což znamená na základě sdělení MŠMT, že tyto učebnice musí být mimo jiné v souladu s příslušným rámcovým vzdělávacím programem.

Dále je třeba podotknout, že tato analýza se zaměřuje na učebnice, nikoliv na další související publikace, jako jsou pracovní sešity a metodické příručky, popřípadě další možnosti, které daná nakladatelství nabízejí a tvoří s učebnicemi nedílný funkční celek. V tomto ohledu bylo pouze zjištěno, že metodickou příručku pro učitele k jednotlivým učebnicím nabízejí nakladatelství FRAUS, nakladatelství Nová škola – DUHA a nakladatelství SPN. Nakladatelství ALTER a vydavatelství TAKTIK nikoliv. Všechna nakladatelství nabízejí k učebnicím pracovní sešity. Z praktického hlediska lze zmínit, že např. autoři nakladatelství Nová škola – DUHA dokonce odkazují v učebnici na odpovídající stránky v pracovním sešitě.

7.2 Zaměření analýzy učebnic

Předmětem analýzy učebnic bylo zjištění konkrétního učiva o slovních druzích

v jednotlivých ročnících a jeho přibližného objemu. Současně bylo snahou vyhledat pouze to učivo, které se zaměřuje na vysvětlení a poznávání slovních druhů jakožto gramatických kategorií vyššího řádu. Související učivo, jako například v případě podstatných jmen učivo o vlastních jménech, gramatických kategoriích nižšího řádu, či větné skladbě, bylo eliminováno.

Konkrétně byly shromážděny údaje o těchto položkách:

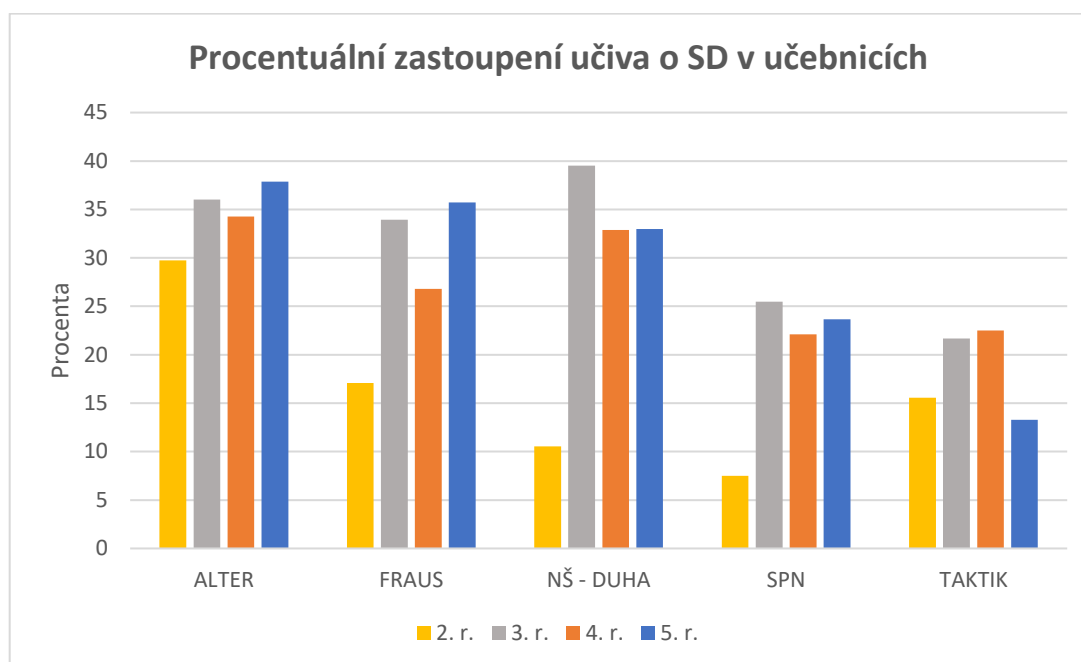
- kolik procent z celkového počtu stran představuje počet stran, kde se vyskytuje učivo o slovních druzích
- na které jednotlivé slovní druhy je učivo o slovních druzích zaměřeno včetně uvedení pořadí
- počet pouček týkajících se učiva o slovních druzích
- počet cvičení zaměřených na jednotlivé slovní druhy
- počet cvičení na souhrnné procvičování slovních druhů
- počet zábavných aktivit týkajících se slovních druhů
- celkový počet cvičení na slovní druhy
- zda učebnice disponuje přehledem slovních druhů

7.2.1 Rozsah učiva o slovních druzích v učebnicích

V tomto případě byl zjištěn celkový počet stran v učebnici a strany, na kterých se vyskytuje učivo o slovních druzích. Mohly to být jak poučky, přehledy, tak cvičení zaměřená na poznávání jednotlivých slovních druhů či souboru slovních druhů.

Je potřeba zmínit, že každá učebnice má jiný formát, jiný způsob grafického zpracování, a proto bylo za účelem srovnání jak učebnic jednoho nakladatelství v průběhu následujících ročníků, tak různých nakladatelství v jednom ročníku přistoupeno k vypočítání výše uvedeného poměru.

Graf 1: Procentuální zastoupení učiva o slovních druzích v učebnicích

Zdroj: vlastní výzkum

U nakladatelství ALTER je možno konstatovat vyrovnaný poměr učiva o slovních druzích v jednotlivých ročnících a současně je to právě ono nakladatelství, které obsahuje nejvyšší objem učiva o slovních druzích v rámci jeho vlastních učebnic ve srovnání s ostatními nakladatelstvími. Graf ukazuje, že pouze učebnice českého jazyka pro 3. ročník nakladatelství Nová škola – DUHA v tomto ohledu předstihla ALTER. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že ALTER má velice rozsáhlý poučkový aparát a současně často zařazuje cvičení na poznávání slovních druhů i do jiných tematických celků učiva.

Z grafu lze dále vyzorovat, že ve 2. ročníku je nejmírnější „nájezd“ na učivo o slovních druzích u SPN. Současně je však třeba říci, že učebnice tohoto nakladatelství disponují nejvyšším počtem stran. Nelze však z důvodu nejednotnosti formátů a hustoty grafického a textového zpracování jednotlivých učebnic tuto skutečnost nijak zohlednit ve vztahu k ostatním nakladatelstvím.

Ve 3. ročníku učivo o slovních druzích jednotně narůstá u všech zmíněných nakladatelství. Ve všech učebnicích pro 3. ročník přibývají mluvnické kategorie nižšího řádu, a z toho důvodu lze usuzovat na potřebu primární identifikace sloves a podstatných jmen. Ve 4. a 5. ročníku se udržuje tento poměr u všech nakladatelství,

vyjma vydavatelství TAKTIK, kde v 5. ročníku cvičení na poznávání slovních druhů ubývají.

Zde je třeba připomenout, že učivo o slovních druzích se vyskytuje i v pracovních sešitech a tento objem učiva nebyl v rámci této práce zjišťován.

7.2.2 Zaměření na jednotlivé slovní druhy v učebnicích

V učebnicích bylo zjišťováno pořadí jednotlivých slovních druhů tak, jak se zde postupně vyskytují. Z tohoto hlediska se jeví nejzajímavější porovnat učebnice jednotlivých nakladatelství zejména ve 2. a 3. ročníku, neboť každé nakladatelství zvolilo jiný přístup, vycházející ze zcela odlišného řazení tematických celků učiva.

Ve 4. a 5. ročníku pracují všechny učebnice s názvy všech slovních druhů, a proto není potřeba tento aspekt porovnávat.

Tabulka 1: Učebnice pro 2. ročník - pořadí slovních druhů

Poř.	ALTER	FRAUS	NŠ - DUHA	SPN	TAKTIK
1.	spojky	spojky	podst. jm.	spojky	podst. jm
2.	podst. jm.	slovesa	slovesa		slovesa
3.	předložky	podst. jm.	předložky		předložky
4.	slovesa	předložky			spojky

Zdroj: vlastní výzkum

Z výše uvedené tabulky je patrné, že u nakladatelství ALTER, FRAUS a TAKTIK jsou ve 2. ročníku představovány čtyři slovní druhy: podstatná jména, slovesa, předložky a spojky. To znamená, že v učebnicích lze najít jejich výslovné názvy vyskytující se jak v poučkách, tak ve cvičeních. Pořadí těchto slovních druhů je v jednotlivých učebnicích odlišné. U nakladatelství Nová škola – DUHA chybí oproti třem zmíněným „spojky“, neboť se zde nevyskytuje se učivo o větných celcích. Naopak „spojky“ jsou jediným slovním druhem výslovně jmenovaným v učebnici pro 2. ročník u SPN.

Ve 3. ročníku už všechny analyzované učebnice seznamují s celým souborem slovních druhů, nicméně se zařazení jednotlivých slovních druhů liší. Pro bližší přehled je uvedena následující tabulka.

Tabulka 2: Učebnice pro 3. ročník - pořadí slovních druhů

Poř.	ALTER	FRAUS	NŠ - DUHA	SPN	TAKTIK
1.	podst. jm.	podst. jm.	podst. jm.	podst. jm.	slovesa
2.	slovesa	slovesa	příd. jm.	slovesa	předložky
3.	příd. jm.	příd. jm.	zájmena	příd. jm.	spojky
4.	zájmena	číslovky	číslovky	příslovce	zájmena
5.	číslovky	předložky	slovesa	číslovky	příslovce
6.	příslovce	zájmena	příslovce	zájmena	podst. jm.
7.	předložky	spojky	předložky	předložky	příd. jm
8.	spojky	příslovce	spojky	spojky	číslovky*
9.	částice	citoslovce	částice	částice	částice*
10.	citoslovce	částice	citoslovce	citoslovce	citoslovce*

Zdroj: vlastní výzkum

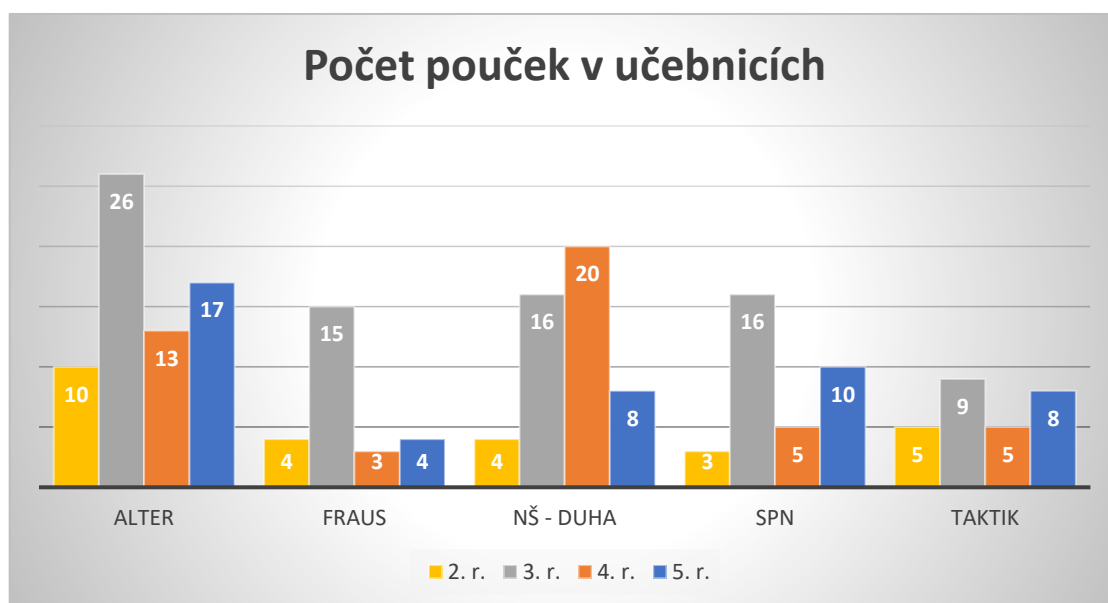
Pokud jde o konkrétní pořadí jednotlivých slovních druhů, lze konstatovat, že všechna nakladatelství, vyjma TAKTIKu, začínají podstatnými jmény. Je to dané zejména tím, že všechny učebnice jednotně zavádějí gramatické kategorie nižšího řádu: pád, číslo, rod. Stejně tak se na předním místě vyskytují slovesa, opět zejména z důvodu zavedení kategorie osoby, čísla a času. Poté se přístup jednotlivých nakladatelství různí. Lze si ale například všimnout, že Nová škola – DUHA ve svém pojetí kopíruje číselné pořadí slovních druhů.

TAKTIK sice uvádí všechny slovní druhy, ale číslovky, částice a citoslovce jsou uvedeny pouze v přehledu slovních druhů, a to bez bližšího určení, natožpak procvičení.

7.2.3 Poučky týkající se slovních druhů v učebnicích

V rámci analýzy učebnic bylo spočítáno, kolik pouček je věnováno v rámci jedné učebnice jak jednotlivým slovním druhům, tak celému souboru. Pokud se v rámci učebnice vyskytoval přehled slovních druhů s definicemi, byl rovněž započítán.

Graf 2: Počet pouček týkajících se slovních druhů v učebnicích

Zdroj: vlastní výzkum

Ve výše uvedeném grafu si lze všimnout, že zkoumané učebnice nakladatelství ALTER obsahují v porovnání s ostatními nakladatelstvími vysoké množství pouček. Při výzkumu bylo též vyzorováno, že jednotlivé poučky jsou v těchto učebnicích velkého rozsahu i po textové stránce a často se opakují i v rámci shrnutí tematického celku.

U nakladatelství FRAUS si lze všimnout opačný přístup. Pouček není mnoho, nicméně ze subjektivního hlediska jsou velmi přehledně zpracovány. Pouze ve 3. ročníku obsahuje učebnice poučky ke všem jednotlivým slovním druhům.

U všech nakladatelství, vyjma Nová škola – DUHA, je vidět nejvyšší počet pouček ve 3. ročníku, což souvisí s představením všech slovních druhů. U nakladatelství Nová škola – DUHA dochází ke klimaxu ve 4. ročníku.

Vydavatelství TAKTIK drží počet pouček ve všech ročnících na podobné úrovni, nicméně v 5. ročníku byl vyzorován větší textový rozsah přehledů a tabulek – učebnice se stává spíše informačním zdrojem, cvičení obsahuje pracovní sešit.

7.2.4 Počet cvičení na slovní druhy v učebnicích

Předmětem výzkumu bylo zjistit v jednotlivých učebnicích počet cvičení zaměřených na identifikaci slovních druhů. V učebnicích byla vyhledávána jak cvičení

na jednotlivé slovní druhy, tak na celý soubor slovních druhů.

Cvičení na jednotlivé slovní druhy v učebnicích jsou nejčastěji zaměřena na vyhledávání slovních druhů v textu, jejich podtrhávání, vypisování, vymýšlení vět s danými slovními druhy, převedení jednoho slovního druhu na jiný apod. Podstatou cvičení na poznávání celého souboru slovních druhů bylo identifikovat všechny slovní druhy užitě ve větě nebo delším textu.

Po zhlédnutí učebnic lze konstatovat, že zadání u jednotlivých cvičení jsou ve všech učebnicích obdobná.

7.2.4.1 ALTER a počet cvičení na slovní druhy

Tabulka 3: Počet cvičení v učebnicích ALTER

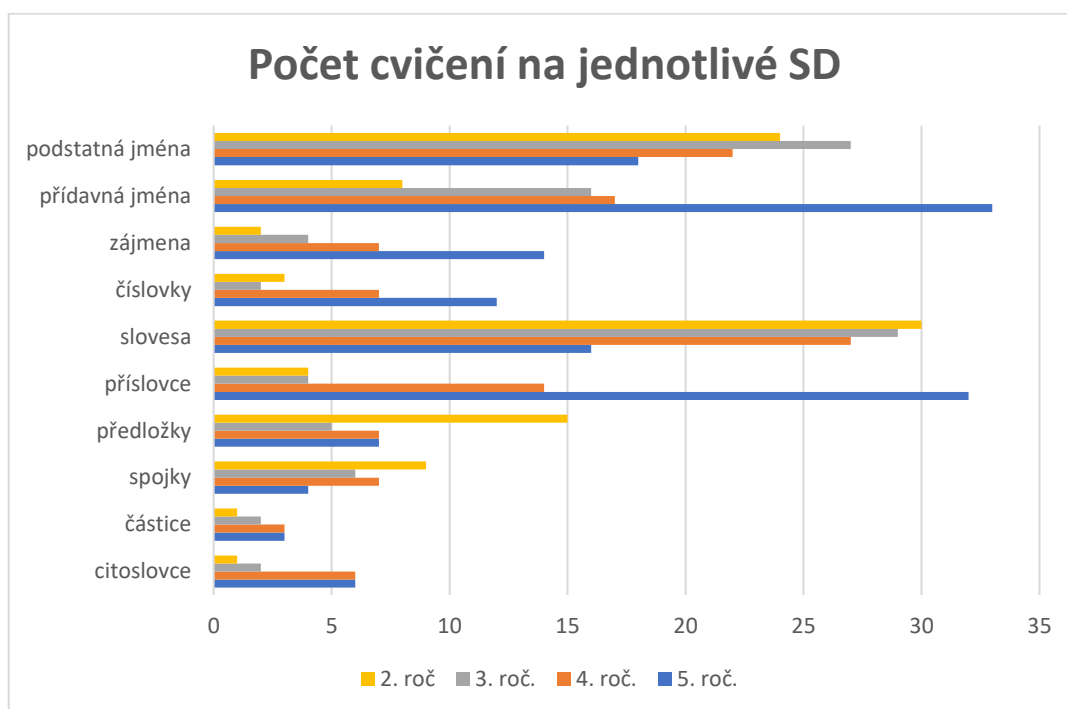
	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
podstatná jména	24	27	22	18
přídavná jména	8	16	17	33
zájmena	2	4	7	14
číslovky	3	2	7	12
slovesa	30	29	27	16
příslovce	4	4	14	32
předložky	15	5	7	7
spojky	9	6	7	4
částice	1	2	3	3
citoslovce	1	2	6	6
cvičení na celý soubor SD	0	6	7	13
počet cvičení celkem	97	103	124	158

Zdroj: vlastní výzkum

Po zjištění konkrétních počtů je možné u tohoto nakladatelství konstatovat, že celkové počty cvičení s vyššími ročníky úměrně stoupají, a to jak v celkovém ohledu, tak při procvičování slovních druhů jakožto celého souboru.

Pro lepší představu, jak velký prostor je věnován cvičením na jednotlivé slovní druhy v učebnicích ALTER, je vytvořen následující graf.

Graf 3: Počet cvičení v učebnicích ALTER

Zdroj: vlastní výzkum

Na tomto grafu je poměrně překvapivé, že vedle vysokého počtu cvičení na ohebné slovní druhy se v 5. ročníku vyskytuje více cvičení na příslovce.

Nejméně prostoru je věnováno částicím a citoslovcím.

7.2.4.2 FRAUS a počet cvičení na slovní druhy

Tabulka 4: Počet cvičení v učebnicích FRAUS

	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
podstatná jména	10	29	16	18
přídavná jména	0	24	4	39
zájmena	0	15	2	8
číslovky	0	10	19	9
slovesa	11	25	18	11
příslovce	0	6	3	11
předložky	9	11	2	2
spojky	5	8	3	6
částice	0	2	0	0

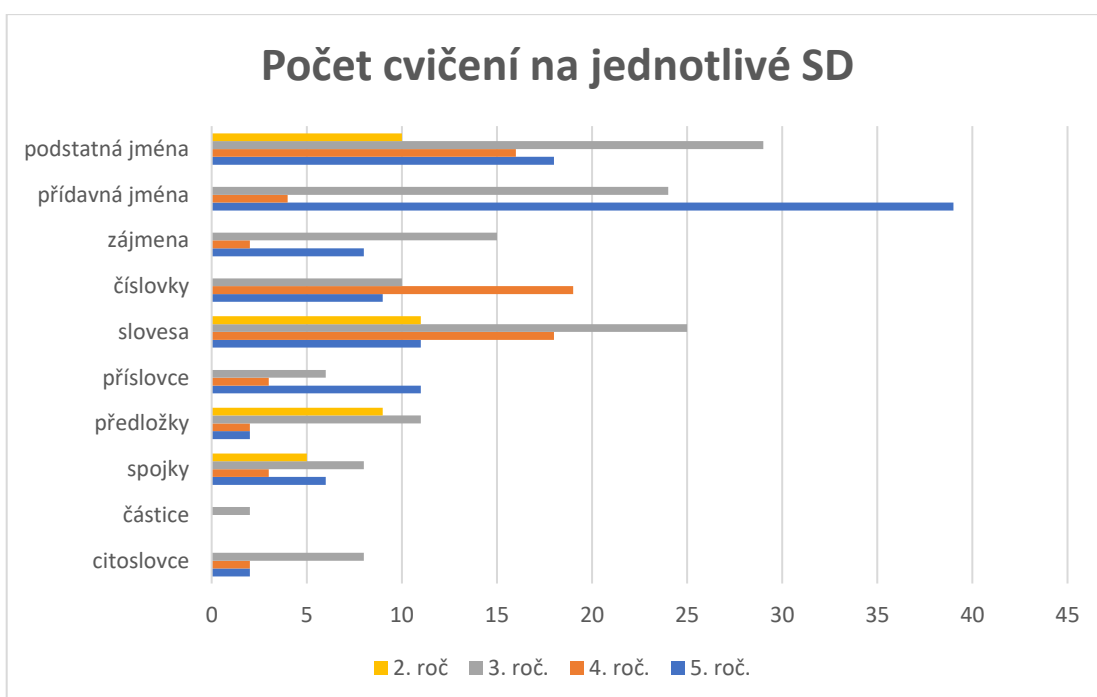
citoslovce	0	8	2	2
cvičení na celý soubor SD	0	14	17	18
počet cvičení celkem	35	152	86	124

Zdroj: vlastní výzkum

Z tabulky je patrné, že nejvíce cvičení na slovní druhy je v učebnici pro 3. ročník.

Následující graf ukazuje, kolik prostoru zaujímají cvičení na jednotlivé slovní druhy v učebnicích FRAUS.

Graf 4: Počet cvičení v učebnicích FRAUS

Zdroj: vlastní výzkum

Evidentní je převaha cvičení na ohebné slovní druhy.

Z ohebných slovních druhů je největší prostor věnován podstatným jménům a slovesům. Z grafu lze dále vyčíst, že v 5. ročníku je kladen důraz na identifikaci přídavných jmen. Nutno opět podotknout, že zde nejsou započítávána cvičení na procvičování druhů přídavných jmen a jejich mluvnických kategorií.

Nejméně cvičení je zaznamenáno u částic. Cvičení na částice se vyskytují pouze ve 3. ročníku.

7.2.4.3 Nová škola - DUHA a počet cvičení na slovní druhy

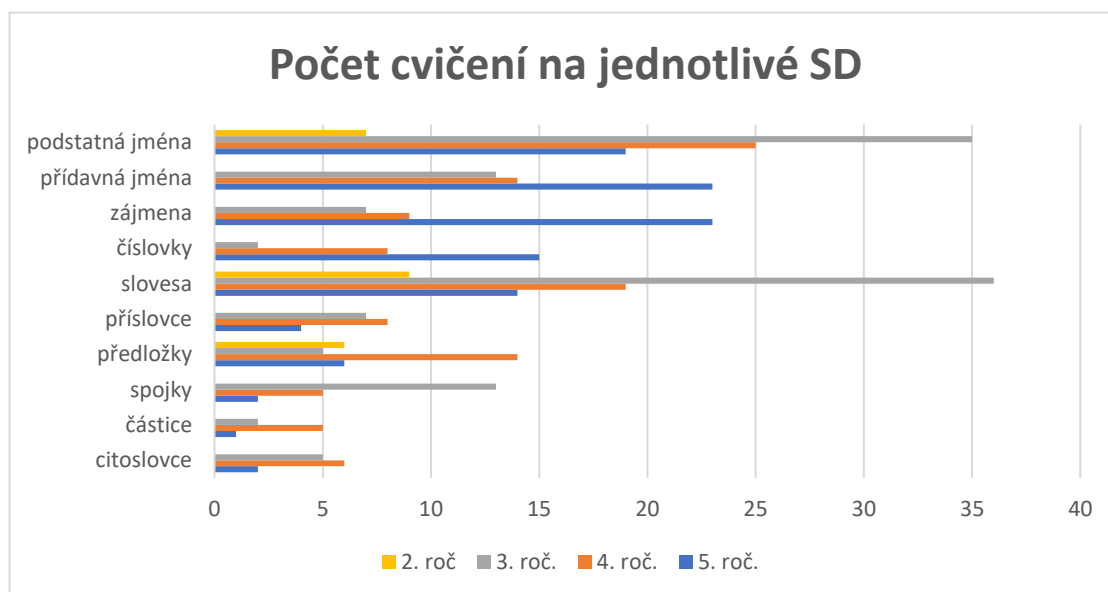
Tabulka 5: Počet cvičení v učebnicích Nová škola - DUHA

	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
podstatná jména	7	35	25	19
přídavná jména	0	13	14	23
zájmena	0	7	9	23
číslovky	0	2	8	15
slovesa	9	36	19	14
příslovce	0	7	8	4
předložky	6	5	14	6
spojky	0	13	5	2
částice	0	2	5	1
citoslovce	0	5	6	2
cvičení na celý soubor SD	0	11	15	13
počet cvičení celkem	22	136	128	122

Zdroj: vlastní výzkum

Následuje graf pro vizualizaci konkrétního prostoru, jenž poskytují cvičením na jednotlivé slovní druhy učebnice Nová škola - DUHA.

Graf 5: Počet cvičení v učebnicích Nová škola - DUHA

Zdroj: vlastní výzkum

U nakladatelství Nová škola – DUHA je vidět téměř vyrovnané rozložení cvičení na podstatná jména a slovesa v jednotlivých ročnících. Dále je zde patrné zaměření učebnic na ohebné slovní druhy.

Nejméně cvičení se vyskytuje u částic.

7.2.4.4 SPN a počet cvičení na slovní druhy

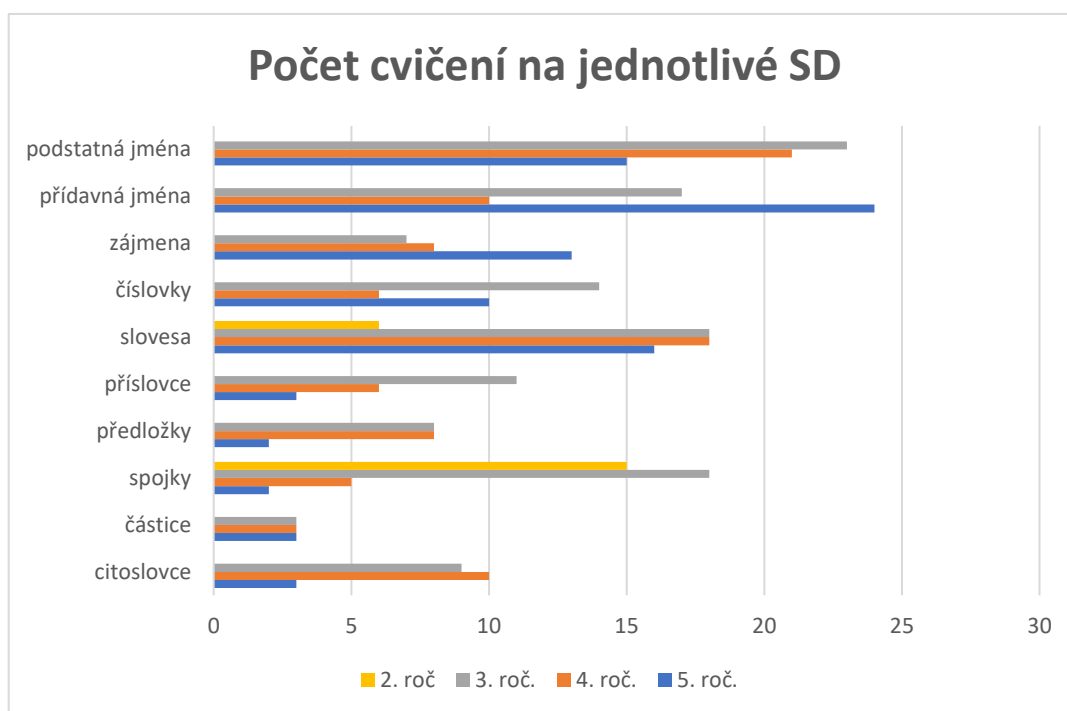
Tabulka 6: Počet cvičení v učebnicích SPN

	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
podstatná jména	0	23	21	15
přídavná jména	0	17	10	24
zájmena	0	7	8	13
číslovky	0	14	6	10
slovesa	6	18	18	16
příslovce	0	11	6	3
předložky	0	8	8	2
spojky	15	18	5	2
částice	0	3	3	3
cítoslovce	0	9	10	3
cvičení na celý soubor SD	0	6	5	9
počet cvičení celkem	21	134	100	100

Zdroj: vlastní výzkum

Dále je opět vytvořen graf pro vizualizaci konkrétního prostoru, jenž učebnice SPN poskytují cvičením na jednotlivé slovní druhy.

Graf 6: Počet cvičení v učebnicích SPN

Zdroj: vlastní výzkum

Z grafu lze vyčíst dominanci cvičení na podstatná jména, slovesa, přídavná jména. Ve 2. a 3. ročníku se vyskytuje poměrně vysoký počet cvičení na spojky. Nejméně cvičení je věnováno částicím.

7.2.4.5 TAKTIK a počet cvičení na slovní druhy

Tabulka 7: Počet cvičení učebnicích TAKTIK

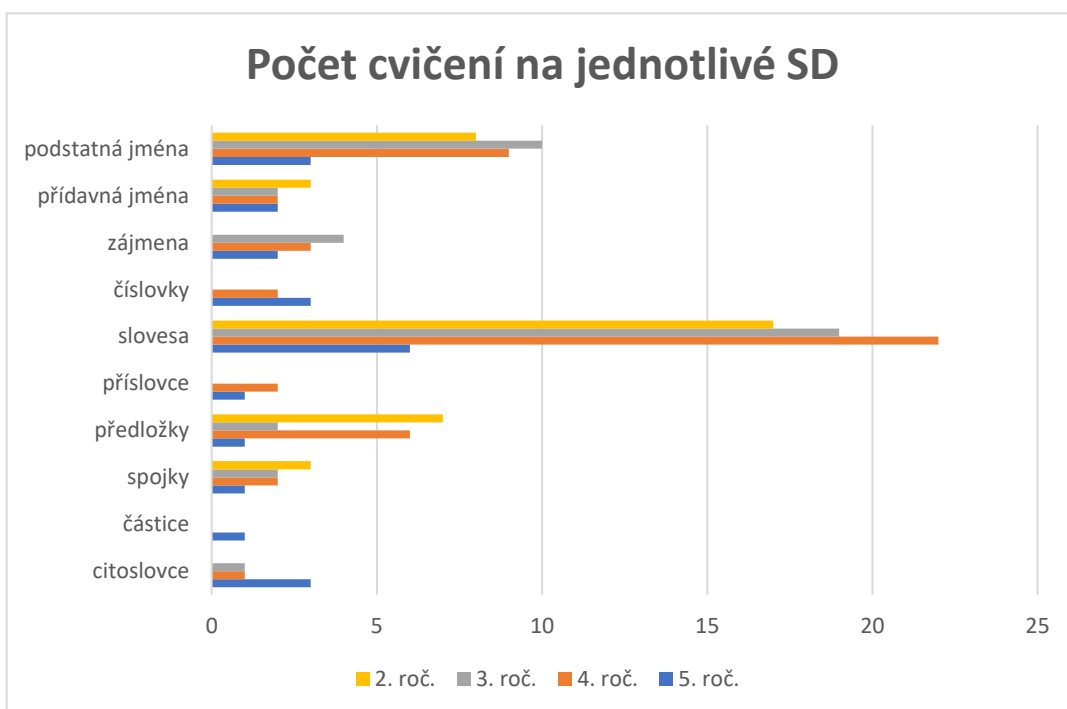
	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
podstatná jména	8	10	9	3
přídavná jména	3	2	2	2
zájmena	0	4	3	2
číslovky	0	0	2	3
slovesa	17	19	22	6
příslovce	0	0	2	1
předložky	7	2	6	1
spojky	3	2	2	1
částice	0	0	0	1

citoslovce	0	1	1	3
cvičení na celý soubor SD	0	8	8	3
počet cvičení celkem	43	48	54	26

Zdroj: vlastní výzkum

Dále je opět vytvořen graf pro vizualizaci konkrétního prostoru, jenž učebnice TAKTIK poskytují cvičením na jednotlivé slovní druhy.

Graf 7: Počet cvičení v učebnicích TAKTIK

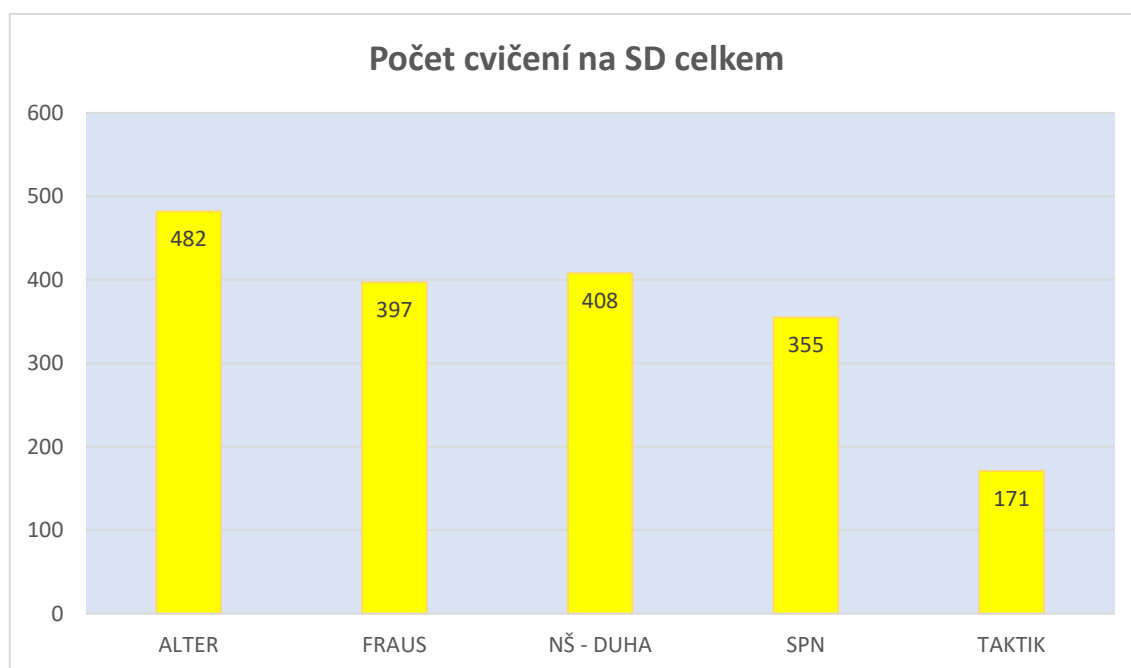
Zdroj: vlastní výzkum

U tohoto nakladatelství lze pozorovat prevalenci cvičení, která se věnují poznávání sloves. Na druhém místě jsou podstatná jména. Nejméně prostoru je věnováno částicím. Cvičení, které se věnuje speciálně částicím, se vyskytuje v celém souboru učebnic TAKTIK pouze jedno, a to v 5. ročníku.

7.2.4.6 Srovnání celkového počtu cvičení na slovní druhy

Následující graf ukazuje hodnoty u jednotlivých nakladatelství po sečtení všech cvičení na slovní druhy obsažených v učebnicích od 2. do 5. ročníku.

Graf 8: Počet cvičení na slovní druhy celkem

Zdroj: vlastní výzkum

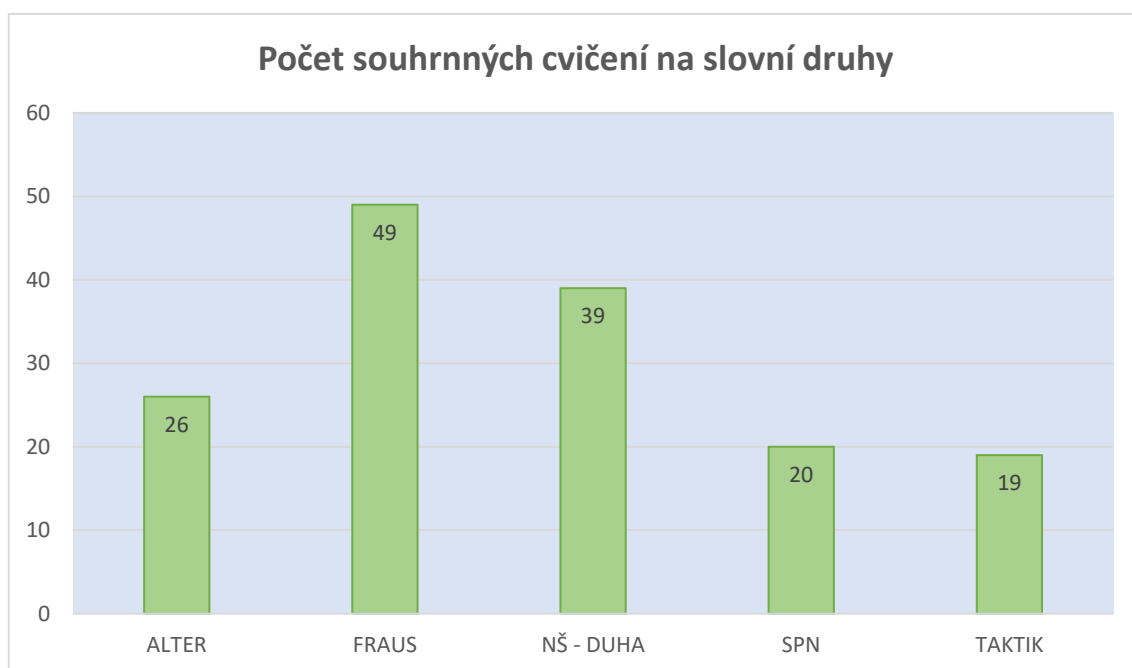
Z tohoto grafu vyplývá, že nejvyšší počet cvičení ve svých učebnicích obsahuje nakladatelství ALTER, nejméně TAKTIK.

7.2.4.7 Srovnání počtu souhrnných cvičení na slovní druhy

Cvičení, ve kterých jsou žáci požádáni identifikovat slovní druhy ve větě či delším textu, patří k těm náročnějším typům. Jejich přínosem je zejména uvědomit si jejich kontextuální význam a funkčnost ve větě. Jsou tedy mimo jiné žádoucí pro pochopení učiva o větné skladbě. Proto byl v rámci analýzy učebnic též zjištěn počet takových cvičení. Je pochopitelné, že tato cvičení se vyskytují nejdříve až v ročníku, kde jsou žáci seznámeni s celým souborem slovních druhů. V daném případě bylo zjištěno, že se objevují již od 3. ročníku u všech nakladatelství.

Pro porovnání celkového počtu těchto cvičení v rámci celého souboru učebnic je vytvořen následující graf.

Graf 9: Počet souhrnných cvičení na slovní druhy

Zdroj: vlastní výzkum

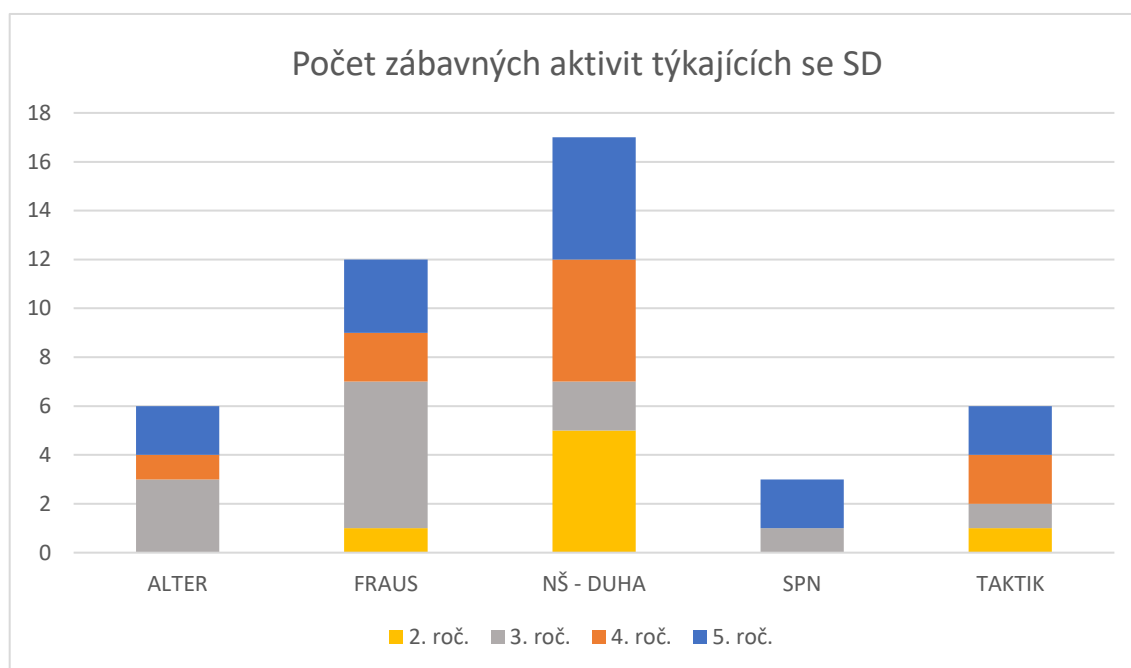
Z grafu je patrné, že nejvíce souhrnných cvičení zařazuje do svých učebnic nakladatelství FRAUS. Na druhém místě je Nová škola – DUHA. Na posledním místě se umístila nakladatelství SPN a TAKTIK s téměř stejným počtem tohoto typu cvičení.

7.2.5 Zábavné aktivity se slovními druhy v učebnicích

Důležitým předmětem zájmu bylo rovněž zjistit, zda učebnice obsahují zábavná cvičení týkající se slovních druhů. Mezi tyto aktivity mohou patřit jak hry, tak soutěže, hádanky, skrývačky či tajenky apod.

V jednotlivých učebnicích byly tyto aktivity spočítány a pro srovnání jsou výsledky uvedeny v následujícím grafu:

Graf 10: Počet zábavných aktivit se slovními druhy v učebnicích

Zdroj: vlastní výzkum

Při zkoumání grafu je nutno si uvědomit, že maximální počet zábavných aktivit v jednotlivých učebnicích je 6 v jedné učebnici (FRAUS). Některé učebnice neobsahují dokonce žádné aktivity tohoto typu. To nicméně nevylučuje jejich možný výskyt v pracovním sešitě nebo metodické příručce.

Graf ukazuje, že nejvíce zábavných aktivit je v učebnicích Nová škola – DUHA. Toto nakladatelství disponuje i piktogramem pro označení her.

Nejméně zábavných aktivit se objevuje v učebnicích SPN.

7.2.6 Přehled slovních druhů v učebnicích

Poslední zkoumanou položkou je výskyt celkového přehledu slovních druhů v jednotlivých učebnicích. Zjištěné údaje zobrazuje následující tabulka. V tabulce je naznačeno, zda se přehled slovních druhů vyskytuje v úvodu učiva o slovních druzích, či na jeho konci.

Tabulka 8: Výskyt přehledu slovních druhů v učebnicích

	2. roč.	3. roč.	4. roč.	5. roč.
ALTER	na konci	na konci	v úvodu	nevyskytuje se
FRAUS	v úvodu	v úvodu	v úvodu	nevyskytuje se
NŠ – DUHA	v úvodu	v úvodu	v úvodu	v úvodu
SPN	nevyskytuje se	nevyskytuje se	nevyskytuje se	v úvodu
TAKTIK	v úvodu	v úvodu	v úvodu	v úvodu

Zdroj: vlastní výzkum

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že většina učebnic obsahuje přehled slovních druhů. Výjimkou je SPN, které přehled slovních druhů zařazuje do učebnice až v 5. ročníku.

V učebnicích ALTER a FRAUS pro 5. ročník se naopak přehled slovních druhů již nevyskytuje.

7.3 Analýza učebnic - závěrečné shrnutí

Analýza učebnic byla zaměřena na zjištění položek úzce souvisejících s učivem o slovních druzích, které by bylo možno objektivně vyhodnotit.

Předně lze konstatovat, že po prostudování ucelených řad učebnic jednoho nakladatelství bylo shledáno, že učebnice zachovávají jednotný styl zpracování. To se promítá do systému pouček i cvičení věnovaných slovním druhům. S vyššími ročníky se učivo prohlubuje a nabývá na rozsahu.

Učebnice ALTER jsou svým charakterem velmi poučkové. Rozsah i obsah pouček je ve srovnání s ostatními učebnicemi značný. Nelze však objektivně říci, že charakter těchto pouček přispívá k přehlednosti a srozumitelnosti učiva o slovních druzích. Učebnice ALTER dále obsahují ve srovnání s ostatními zkoumanými učebnicemi celkový nejvyšší počet cvičení zaměřených na poznávání slovních druhů.

Učebnice FRAUS jsou učebnicemi moderního typu, využívají fotografie, piktogramy, cvičení jsou orientovaná na praktické problémy ze života a řešení

problémových úloh. Poučkami spíše šetří, nicméně jsou tyto zpracovány přehledně a srozumitelně. Je zde patrný skok v učebnici pro 5. ročník, kdy velmi stoupá „hustota“ a náročnost učiva. Subjektivně působí jako učebnice gymnaziálního typu. Učebnice FRAUS rovněž vynikají v počtu cvičení na poznávání celkového souboru slovních druhů.

Nakladatelství Nová škola – DUHA poskytuje učebnice, které jsou rovněž přehledně zpracovány. Pro snazší orientaci používají piktogramy. Obsahují množství pouček i cvičení na slovní druhy. Ve všech těchto kategoriích jsou na předních místech. Vynikají v počtu zábavných aktivit týkajících se poznávání slovních druhů.

Nakladatelství SPN se odlišuje od ostatních nakladatelství svým pozvolným nástupem učiva o slovních druzích, začátek se spíše přesouvá do 3. ročníku. Učebnice jsou přehledně zpracovány, užívají piktogramy. Přehled slovních druhů se vyskytuje až v učebnici pro 5. ročník. Učebnice SPN dosahují nejnižší hodnoty v počtu cvičení na poznávání celého souboru slovních druhů. Též se zde vyskytuje nejméně zábavných aktivit na poznávání slovních druhů.

Učebnice TAKTIK svým formátem připomínají sešity. Jsou atraktivní využitím fotografií a určitou jednoduchostí a přehledností při zpracování obsahu. Nejsou zahlceny množstvím cvičení na jednotlivých stránkách. Bylo též vyzorováno, že učebnice pro 5. ročník je spíše přehledová, poučková než procvičovací. Z posuzovaných nakladatelství obsahují nejméně cvičení na slovní druhy. V současné době lze ocenit, že toto nakladatelství nabízí zdarma interaktivní podobu učebnice.

8 Charakteristika šetření a jeho podmínky

Předpokladem pro zpracování této části práce bylo zjistit od učitelů, v čem spatřují největší obtíže při zprostředkování učiva o slovních druzích, a dále od nich získat doporučení, rady, postupy, nápady, které se jim při výuce slovních druhů osvědčily, byť nejsou přímo v učebnicích či metodických příručkách uvedeny.

Učitelé byli osloveni prostřednictvím online dotazníku, který byl vytvořen v platformě Google Forms. Tento dotazník byl rozeslán na e-mailové adresy učitelů, kteří mohli dotazník sami dále rozesílat. Online dotazník byl k dispozici pro vyplnění od 22. 1. 2020 do 16. 3. 2020.

Konkrétně byly položeny tyto dotazy:

- 1. Jak dlouho vyučujete na 1. stupni ZŠ? Uvedte, prosím, zda s aprobací, či bez aprobace.*
- 2. Jaké nejčastější problémy řešíte při zprostředkování učiva o slovních druzích? Prosím specifikujte (např. podle jednotlivých slovních druhů či podle ročníků).*
- 3. Používáte při zprostředkování učiva o slovních druzích netradiční formy výuky (tj. nad rámec uvedený v učebnicích a metodických příručkách), např. pomůcky, hry, zvláštní postupy apod.? Pokud ano, můžete konkrétně popsat, co se Vám při výuce slovních druhů osvědčilo?*
- 4. Kde nejčastěji čerpáte inspiraci pro tyto netradiční formy výuky? Můžete vybrat i více odpovědí.*
 - a) vlastní kreativita*
 - b) internet*
 - c) knižní a časopisecké publikace*
 - d) doporučení od kolegů*
 - e) školení, semináře*
 - f) absolventské práce (např. bakalářské, diplomové)*

jiné:

První tři otázky jsou formulovány jako otevřené, poslední z nich je uzavřená.

Dotazník zodpovědělo ve výše uvedeném časovém rozmezí 48 učitelů. Ukázky zodpovězených dotazníků tvoří přílohy této práce.

Informace získané z dotazníků jsou pro účely této práce zpracovány následujícím způsobem:

První otázka byla zvolena z důvodu minimální identifikace učitele a k vytvoření rámcové představy o zkušenostech daného respondenta, nicméně s ohledem na potřeby této práce nebyla posuzována.

Odpovědi na druhou otázku tvoří obsah podkapitoly věnující se nejčastějším problémům, které oslovení učitelé zaznamenávají při zprostředkování učiva o slovních druzích.

Odpovědi na třetí otázku jsou zpracovány v další podkapitole, jejíž obsah tvoří osvědčené formy výuky slovních druhů.

Odpovědi na čtvrtou otázku jsou vyhodnoceny formou grafu za účelem zjištění nejčastěji používaných inspiračních zdrojů.

8.1 Nejčastější problémy při zprostředkování učiva o slovních druzích

Při vyhodnocování dotazníků bylo zjištěno několik okruhů, ke kterým se respondenti vyjadřovali. Tyto okruhy lze rozdělit jak na obecné problémy, tak podle jednotlivých slovních druhů. Z hlediska důležitosti obsahu jednotlivých vyjádření jsou tyto odpovědi nejdříve popsány slovně a posléze je vyhotoven graf ilustrující četnost odpovědí, jež se ve svém obsahu shodují.

8.1.1 Obecné problémy při zprostředkování učiva o slovních druzích

Z odpovědí vyplývá, že dotázaní učitelé považují učivo o slovních druzích za náročné, příliš abstraktní, mnohdy neadekvátní věku a rozumovým schopnostem žáků. Je pro ně, jakožto učitele, obtížné zprostředkovat spolehlivou identifikaci jednotlivých slovních druhů a naučit děti používat správné otázky, podle nichž slovní druhy poznají.

Učitelé opakovaně poukazují na nedostatečnou slovní zásobu u dětí a neznalost významu slov, což může být i důsledkem nedostatečného čtení a nízké čtenářské

gramotnosti.

Současně respondenti spatřují problémy zejména v hustotě učiva ve 3. ročníku základní školy, ve kterém jsou žáci zahlceni množstvím pravidel nejenom v oblasti učiva o slovních druzích.

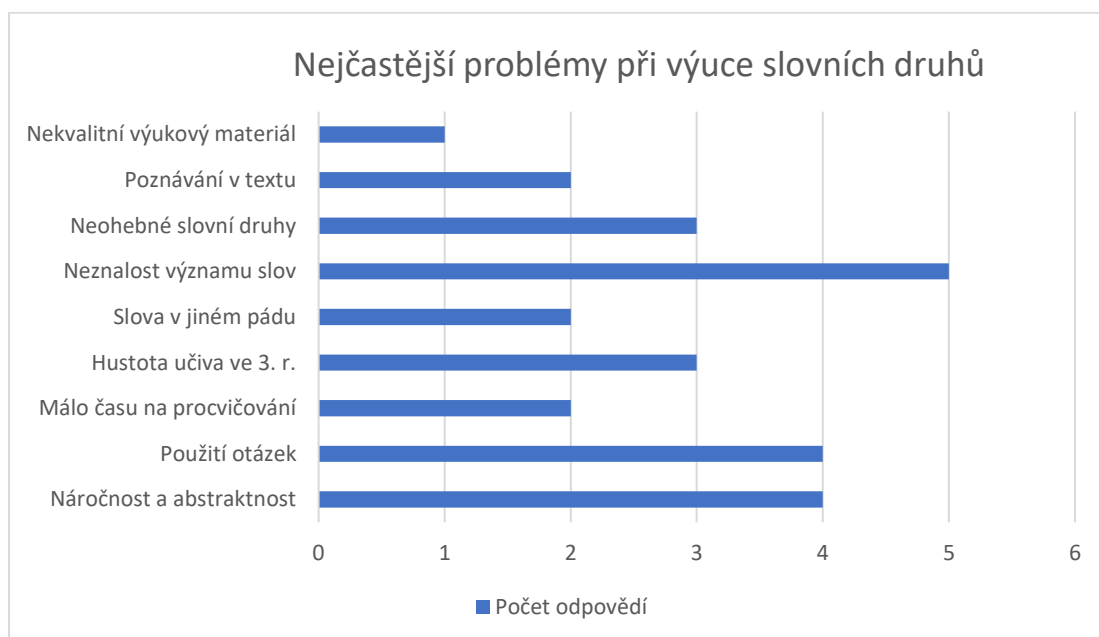
Problémy se podle dotázaných vyskytují jak u ohebných slovních druhů, kdy jsou časté potíže u slov, které nejsou ve tvaru 1. pádu, tak u slovních druhů neohebných. Některé slovní druhy děti často zaměňují a v textu nepoznávají.

Učitelé rovněž upozorňují na nedostatek času pro procvičování a fixaci.

Bylo rovněž konstatováno, že pro výuku slovních druhů existuje množství nekvalitních materiálů, a proto je potřeba si vytvářet materiály vlastní. V neposlední řadě je poznamenáno, že z důvodu obtížnosti tohoto učiva je nutno velmi dbát na zvolený studijní text, aby se pracovalo jen se slovy, u kterých nejsou pochybnosti s jejich zařazením do konkrétního slovního druhu.

Za účelem vizualizace četnosti jednotlivých odpovědí je vytvořen následující graf.

Graf 11: Nejčastěji identifikované problémy při výuce slovních druhů

Zdroj: vlastní výzkum

Z grafu je patrné, že v odpovědích se opakovaně zmiňoval problém se slovní zásobou a chápáním významu slov. Někteří respondenti se také shodli, že se celkově jedná o náročné, abstraktní učivo. Několikrát bylo zmíněno, že je obtížné naučit žáky se správně zeptat na jednotlivé slovní druhy.

8.1.2 Obtíže u konkrétních slovních druhů

Níže jsou vypsány slovní druhy, které byly v odpovědích respondentů výslovně označeny jako problémové.

- **Podstatná jména**

Problém se vyskytuje u poznávání abstraktních podstatných jmen, označujících vlastnosti a činnosti. Podstatná jména označující činnosti (např. plavání) si žáci pletou se slovesy.

- **Přídavná jména**

Žáci si pletou přídavná jména s příslovci (např. hezký – hezky).

- **Zájmena**

Zájmena jsou obtížná na pochopení. Navíc existuje sedm druhů zájmen a skloňují se. Problém je poznat zájmeno, které není v 1. pádu (např. něho – on). Žáci jsou žádáni poznávat zájmena už ve 4. ročníku, přičemž podrobnější učivo je jim věnováno až v 5. ročníku.

- **Číslovky**

Číslovky jsou náročné, neboť existují jak určité, tak neurčité. Neurčité číslovky se navíc snadno zaměňují za příslovce.

- **Slovesa**

Žáci mají obtíže s určováním sloves v případě složených tvarů.

- **Příslovce**

Žáci se na ně nedokáží mnohdy správně zeptat. Např. slovo „doma“ určují jako podstatné jméno. Často také zaměňují příslovce za přídavná jména. Obtíže se vyskytují při určování příslovcí zejména ve 3. ročníku.

- **Předložky**

Žáci si pletou předložky se spojkami.

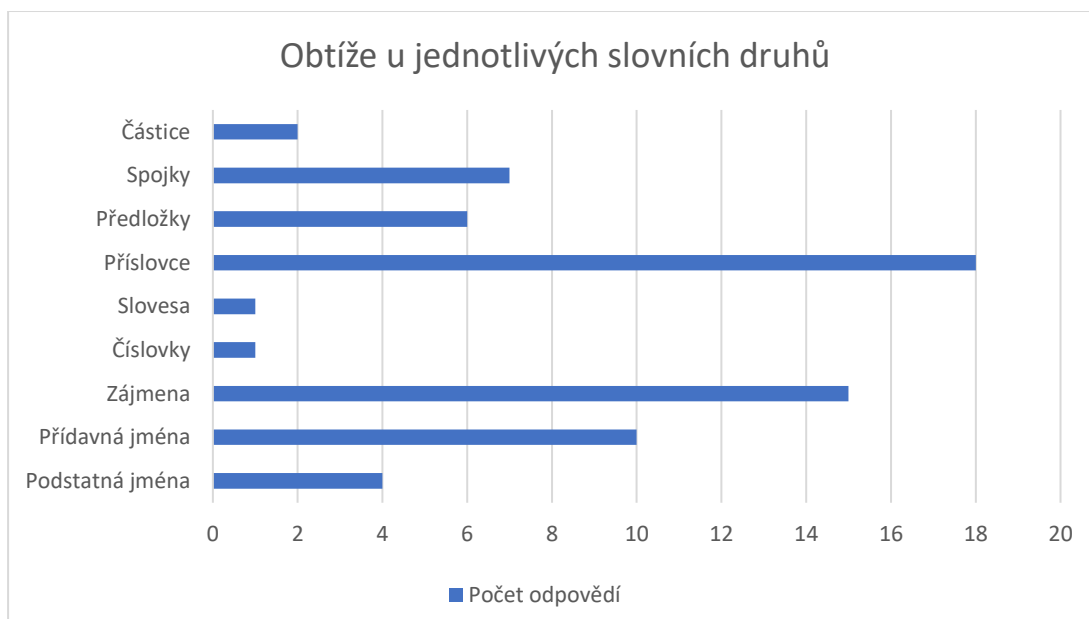
- **Spojky**

Spojky jsou zaměňovány za předložky nebo příslovce.

- **Částice**
Obtížné je jejich vymezení a vysvětlení.

Následující graf ilustruje četnost odpovědí, které zmiňovaly konkrétní potíže u jednotlivých slovních druhů.

Graf 12: Četnost obtíží u jednotlivých slovních druhů

Zdroj: vlastní výzkum

Z grafu vyplývá, že mnoho dotazovaných učitelů spatřuje problémy v poznávání příslovců. Nejčastěji jde o to, že je žáci zaměňují za přídavná jména a naopak. V odpovědích bylo též opakovaně poukazováno na problém se zájmeny, konkrétně na pochopení jejich podstaty a potíže při jejich identifikaci, pokud se vyskytují v jiném než prvním pádu.

8.2 Osvědčené formy výuky o slovních druzích

Tato podkapitola obsahuje doporučení, náměty, rady či postupy, které se respondentům v praxi osvědčily. Odpovědi byly pro přehlednost roztříděny podle svého charakteru na dvě oblasti:

- Obecná doporučení pro výuku slovních druhů
- Zásobník konkrétních námětů pro výuku slovních druhů

8.2.1 Obecná doporučení pro výuku slovních druhů

Následující vybrané odpovědi dotázaných učitelů reprezentují svým obsahem obdobné formulace i jiných respondentů.

- „Osvědčilo se mi začít se slovními druhy důkladně už ve druhé třídě (podstatná jména slovesa, předložky a některé spojky včetně číslic, které k nim patří), značně si tak ušetřím práci v dalších ročnících, kde je učiva víc, než je schopen průměrný žák pobrat.“
- „Slovní druhy patří k nejobtížnějšímu učivu. Některá slova neumím určit ani já. Není proto možné předložit dětem náhodnou větu z textu, slovní druhy určujeme pouze u předem připravených vět, kde není pochyb u žádného slova.“
- „A další nejosvědčenější metodou je stále a průběžně opakovat.“
- „Osvědčilo se mi toto učivo zařazovat, i když jej právě neprobíráme. Minimálně jednou týdně určujeme slovní druhy.“
- „Se slovními druhy pracuji od 1. třídy. Zařazuji podstatná jména (osoby, věci) a slovesa (činnosti). Ve 2. třídě jsou děti lépe nastartované. Učím v příbězích a v souvislostech. Problém dětem dělají příslovce a příd. jm.. Učím ve spojitosti podst. jm. a příd. jm., poté slovesa a příslovce, aby si děti uvědomily, na co se který druh váže.“
- „Osvědčilo se mi používat poznávání některých slovních druhů už od první třídy, např. hledáme ve větě, že někdo něco dělá (sloveso), kdo to dělá, nebo zvuk atd. Jako taková přirozená příprava. Nepojmenovávám slovem sloveso, ale de facto se děti učí poznat, že je to určitý typ slova, a později, ve 2. třídě přiřadíme slovu jméno sloveso.“
- „Osvědčilo se mi postupovat od malých skupin (tzn. jen podstatná jména a přídavná jména), řádně procvičit a pak k nim postupně přidávat další. Pokud má žák určit všechny slovní druhy, selhává.“ (slovní druhy 3. ročník)

- *„Manipulace s kartičkami, na nichž jsou slova – podstatou je přiřazování do domečků symbolizujících jednotlivé slovní druhy. Při těchto aktivitách se doporučuje vybírat pouze ta slova, která žáci v daném stupni osvojování zvládají.“*
- *„Každý žák dostane proužek papíru rozdělený na deset čtverečků, napíše číslice 1-10, rozstříhá a zvedá podle slov, které učitel říká, nebo je řadí na lavici podle diktátu.“*
- *„Pracujeme s konceptem "Náměstí slov", každý druh bydlí ve svém domečku s číslem a slova se pokoušíme stěhovat z domečku do domečku. Např. slovo "krásný" bydlí v č. 2, pojďme ho přestěhovat do č.1 nebo do čísla 6. Zkoumáme, u kterých slov to lze a kde to nelze.“*
- *„Využíváme snad na všechno učivo kolíčkování (výběr ze slov, k správnému slovu připnu kolíček).“*
- *„Děti si vyrábí plakáty s jednotlivými slovními druhy.“*
- *„U sloves žáci předvádí činnost, u podstatných jmen popisují slova...“*
- *„Při zprostředkování učiva moc netradičních forem nepoužívám, myslím si, že záleží nejvíce na procvičování a upevňování spojů. Pro zpestření používáme interaktivní hry a pexesa.“*
- *„Používám spoustu vyrobených kartiček, pracujeme na int. tabuli a máme k dispozici také tablety, takže procvičujeme na výukových programech a internetu.“*
- *„Pátrám na internetu, osvědčily se mi sešity z Nové školy (domečky), oblíbená je také činnost, kdy děti mění jedno slovo na různé slovní druhy.“*
- *„Osvědčila se nám didaktická hra DiPo, jinak obligátní práce s kartičkami a obrázky.“*

- „*Pomůcky z web. portálu Učitelnice, skupinové vyučování Učíme se společně – Pašková.*“

8.2.2 Zásobník konkrétních námětů pro výuku slovních druhů

Z odpovědí v dotazníku na třetí otázku jsou vybrány konkrétní a osvědčené náměty aktivit, které dotázaní učitelé používají ve své praxi při výuce slovních druhů. Tyto náměty jsou níže upraveny a popsány tak, aby mohly být využitelné dalšími, zejména začínajícími učiteli, kteří mají zájem obohatit a zpestřit žákům výuku slovních druhů. Ve většině případů je velkou předností těchto aktivit nenáročnost na přípravu a jejich možná variabilita podle potřeby zaměření konkrétní výuky.

Jednotlivé aktivity jsou pro přehlednost rozříděny podle svého charakteru do tří skupin:

- Přířazovací a manipulační aktivity
- Aktivity spojené s pohybem
- Aktivity na vymýšlení slov

PŘÍRAZOVACÍ A MANIPULAČNÍ AKTIVITY

Z hlediska RVP ZV jsou níže uvedené přířazovací a manipulační aktivity vhodné pro rozvoj těchto klíčových kompetencí:

Kompetence k učení:

- *žák vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě*
- *žák operuje s obecně užívanými termíny, znaky a symboly, uvádí věci do souvislostí*

Kompetence k řešení problémů:

- *žák vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky*
- *žák samostatně řeší problémy; volí vhodné způsoby řešení; užívá při řešení problémů logické postupy*

Kompetence komunikativní:

- *žák rozumí různým typům textů a záznamů*

Kompetence pracovní:

- *žák dodržuje vymezená pravidla*

Z pohledu oborových cílů tyto aktivity mohou přispět k naplnění zejména těchto očekávaných výstupů – 1. období:

ČJL-3-2-03 *žák porovnává a třídí slova podle zobecněného významu – děj, věc, okolnost, vlastnost*

ČJL-3-2-04 *rozlišuje slovní druhy v základním tvaru*

HOMEWORKS

Pomůcky:

- sada 10 karet ve formě domečků (ev. vagónků, lze použít i krabičky od tavených sýrů apod.), představující jednotlivé slovní druhy
- kartičky se slovy (z jedné strany slovo, z druhé strany číslo slovního druhu pro kontrolu), ev. věty na proužcích papíru

Popis aktivity:

Je vhodné mít sadu karet pro každého žáka či alespoň jednu do lavice. Karty je vhodné vytvořit v rámci pracovního vyučování, mohou s tím pomoci i žáci starších ročníků. Větší formát karet domečků může rovněž sloužit k umístění na stěnu třídy, magnetickou tabuli, nástěnku apod.

V každém domečku „bydlí“ jeden slovní druh. Žáci se mohou sami podílet na popisu jednotlivých domečků. Na domečku musí být napsaná adresa: číslo slovního druhu a jeho vymezení s uvedením otázek a příkladů. Popsané domečky je vhodné zalaminovat.

V rámci aktivity žáci obdrží obálku s kartičkami slov. Ty se snaží zařadit do jednotlivých domečků. Kontrolu si mohou dělat samostatně otočením kartičky, nebo je zkontroluje spolužák. Tuto aktivitu je možné dělat i s větami, kdy žáci obdrží větu na proužku papíru, slova rozstříhají a zařadí do domečků.

Aktivita je velmi vhodná již pro prvotní seznámení se systémem slovních druhů.

SOUTĚŽ VE TŘÍDĚNÍ SLOV

Pomůcky:

- zalaminované kartičky se slovy v obálce (z druhé strany mohou být označeny číslem, barvou, symbolem pro kontrolu)

Popis aktivity:

Každá skupina obdrží obálku se slovy. Úkolem je co nejrychleji seřadit slova pod sebe podle jednotlivých slovních druhů a zároveň dodržet pořadí slovních druhů vedle sebe. Náročnost je možné stupňovat zařazováním určitých problémových typů slov. Tuto soutěž či jen aktivitu lze rovněž využít pro jeden slovní druh, např. druhy zájmen. Skupina, která první zařadí všechna slova správně, vítězí.

ČTEME NOVINY

Pomůcky:

- noviny pro každého žáka i učitele

Popis aktivity:

Učitel vybídne žáky, aby hledali stanovený slovní druh. Pokud žák najde slovo požadovaného slovního druhu, přihlásí se, řekne ho nahlas a přečte ve větě. Pokud je to správně, může tento žák zadat vyhledávání jiného slovního druhu celé třídě.

DOMINO

Pomůcky:

- sada zalaminovaných dominových karet v obálce
- podoba kartičky: nalevo je slovo, vpravo slovní druh (na jedné kartičce vyznačit start a na jiné cíl), či obráceně, ale je nutno dodržet v rámci sady
- doporučuje se vytvořit každou sadu odlišně (očíslovat), aby bylo možno aktivitu ve třídě opakovat

Popis aktivity:

Je vhodné mít alespoň jednu sadu do lavice. Žáci musí složit navazujícího hada, kdy na spojích je žádoucí shoda slova a slovního druhu. Aktivita může být zadaná jako soutěž.

AZ KVÍZ

Pomůcky:

- vytištěný a zalaminovaný herní plán s očíslovanými poli (lze stáhnout z internetu), 1x do lavice
- pytlíček s různými slovy, 1x do lavice
- stíratelný fix

Popis aktivity:

Jedná se o obdobu televizní soutěže. Žák si zvolí pole v herním plánu stejně jako v TV. Poté si tahá slovo z balíčku slov a určí jeho slovní druh. Druhý žák kontroluje správnost. Pokud hráč určí daný slovní druh správně, zaškrtně si stíratelným fixem dané políčko svým symbolem. Na řadě je další hráč. Vyhrává ten, komu se podaří propojit svými symboly všechny tři stěny.

AKTIVITY SPOJENÉ S POHYBEM

Z hlediska RVP ZV jsou následující aktivity vhodné pro rozvoj následujících klíčových kompetencí:

Kompetence k učení:

- *žák operuje s obecně užívanými termíny, znaky a symboly, uvádí věci do souvislosti*

Kompetence k řešení problémů:

- *žák ověřuje prakticky správnost řešení problémů*

Kompetence sociální a personální:

- *žák účinně spolupracuje ve skupině*
- *žák se podílí na utváření příjemné atmosféry v týmu, na základě ohleduplnosti a úcty při jednání s druhými lidmi přispívá ku upevňování dobrých mezilidských*

vztahů

Kompetence pracovní:

- *žák používá bezpečně a účinně materiály, nástroje, vybavení, dodržuje vymezená pravidla*

Z pohledu oborových cílů tyto aktivity mohou přispět k naplnění zejména těchto očekávaných výstupů – 1. období:

ČJL-3-2-03 *žák porovnává a třídí slova podle zobecněného významu – děj, věc, okolnost, vlastnost*

ČJL-3-2-04 *rozlišuje slovní druhy v základním tvaru*

SLOVNÍ DRUH TĚ PROBUDÍ

Popis aktivity:

Žáci si položí hlavu na ruce na lavici. Je stanoven určitý slovní druh, který žáky probudí (zvednou hlavu). Učitel může buď říkat jednotlivá slova, nebo číst text. Pokud žák daný slovní druh neslyší, nechává hlavu položenou na lavici. Učitel má rychlý přehled, která slova dělají žákům potíže.

Možné obměny:

Je možné stanovit i jiné druhy pohybu – např. spojky – „tleskni“, sloveso – „zatancuj“, podstatné jméno – „bouchni pěstí do lavice“, zájmeno – „stoupni si“. Náročnost pak stoupá, když mají žáci spojen pohyb s vícero slovními druhy. Doporučuje se pak dodržovat konzistentnost spojení slovního druhu s daným pohybem při dalším opakování aktivity tohoto typu.

PLÁČAČKY

Pomůcky:

- pláčačky na mouchy, alespoň dvě

Popis aktivity:

Na tabuli napíše učitel množství slov náležících k různým slovním druhům. Žáci se rozdělí do několika družstev (nejméně dvou) a postaví do řady za sebou. První v řadě u tabule dostanou plácačku. Učitel řekne název slovního druhu a ten, kdo první správně plácne odpovídající slovo, pokračuje ve hře a jde si stoupnout na konec řady. Ten, kdo neplácne požadované slovo včas nebo správně, jde si sednout do lavice.

Doporučuje se provést tuto aktivitu rychle (např. pouze v rámci rozehrátí), aby žáci, kteří neuhodli, neseděli dlouho. Anebo jim zadat jinou činnost na slovní druhy.

Varianta bez plácaček:

Žáci nepoužívají plácačky, stojí pouze v řadách a hádají druh slova, které řekne učitel.

TICHÁ POŠTA

Popis aktivity:

Žáci se rozdělí do několika družstev a stoupnou si do řady za sebou. Stojí čelem k tabuli. Poslední v řadě se otočí dozadu k učiteli. Ten jim ukáže napsané slovo. Tito žáci musí poznat slovní druh daného slova, otočit se zpět a zapsat jej spolužákovi číslicí na záda nebo mu jej pošeptat. Slovní druh se pošle tímto způsobem až ke spolužákovi, který stojí první v řadě u tabule. Ten musí rychle zapsat přeposlaný slovní druh číslicí na tabuli. Pokud je to správně, nejrychlejší družstvo získává bod. Žák poslední v řadě se po daném kole postaví jako první před tabuli a soutěž pokračuje.

KOMPOT

Pomůcky:

- lepicí papírky, na kterých jsou napsaná různá slova (od jednoho slovního druhu by měla být alespoň dvě)

Popis aktivity:

Žáci sedí na židlích v kruhu. Každá židle je polepená papírkem se slovem. Počet židlí je o jednu méně, než je počet žáků. Jeden žák stojí uprostřed a říká: „Míchám, míchám kompot a teď se vymění všechna příslovce.“ Žáci, kteří sedí na židlích označených příslovci si pak musí rychle vyměnit místa, přičemž se na jednu z těchto

volných židlí snaží posadit i žák, který míchal „kompot“. Žák, na něhož místo nezbyde, musí v dalším kole míchat kompot.

HLEDÁ SE KAMARÁD...

Pomůcky:

- lepicí papírky (jedna polovina se slovy, druhá polovina s čísly odpovídajících slovních druhů), též je možné používat kolíčky s papírky

Popis aktivity:

Žák má na hrudi buď slovo, nebo číslo. Odpovídající dvojice slovo a číslo se musí beze slov najít. Tuto aktivitu lze používat průběžně, kdykoliv je třeba žáky rozdělit do náhodných dvojic.

Obměna:

Někteří žáci mají na zádech název slovního druhu, nevidí ho. Ostatní obdrží slova a vyhledají spolužáka s odpovídajícím slovním druhem a přisednou si k němu. Tento spolužák pak má podle ukázaného slova uhodnout, který slovní druh má na zádech.

KUBA ŘEKL...

Popis aktivity:

Učitel řekne: „Kuba řekl (*slovo*), a když je to předem určený slovní druh, udělají žáci nějaký dopředu domluvený pohyb (např. dřep...), při chybě vypadávají.

AKTIVITY NA VYMÝŠLENÍ SLOV

Z hlediska RVP ZV mohou následující aktivity přispět k rozvoji těchto klíčových kompetencí:

Kompetence k učení:

- *žák vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě*

- *žák operuje s obecně užívanými termíny, znaky a symboly, uvádí věci do souvislostí*

Kompetence k řešení problémů:

- *žák samostatně řeší problémy; volí vhodné způsoby řešení; užívá při řešení problémů logické postupy*
- *žák dodržuje vymezená pravidla*

Z pohledu oborových cílů tyto aktivity mohou přispět k naplnění zejména těchto očekávaných výstupů – 1. období:

ČJL-3-2-03 *žák porovnává a třídí slova podle zobecněného významu – děj, věc, okolnost, vlastnost*

ČJL-3-2-04 *rozlišuje slovní druhy v základním tvaru*

Očekávané výstupy – 2. období:

ČJL-5-2-03 *určuje slovní druhy plnovýznamových slov a využívá je v gramaticky správných tvarech ve svém mluveném projevu*

ZAPIŠ CO NEJVÍCE...

Popis aktivity:

Ve stanoveném čase mají žáci za úkol napsat na papír co nejvíce slov patřících ke zvolenému slovnímu druhu. Tato slova musí začínat na určité písmeno či se týkat určitého tématu.

Obměna:

Vymyslet např. slovesa, která mají určitý počet slabik ve slově, vymyslet věty obsahující co nejvíce slovních druhů, vytvořit pomocí přípon a předpon co nejvíce příbuzných slov různých slovních druhů.

MĚSTO, JMÉNO, ZVÍŘE, VĚC...

Popis aktivity:

Žáci si načrtnou do sešitu nebo na papír tabulku, kde si nadepíší jednotlivé sloupečky: město, jméno, zvíře, věc. Poté učitel odříkává v duchu abecedu a určený žák ho zastaví. Na písmeno, u kterého učitel skončil, vymýšlí všichni žáci slova do příslušných sloupečků. Žák, který první správně vyplní všechny sloupečky, může v dalším kole odříkávat abecedu.

Obměna:

Názvy sloupečků je možno nazvat i slovními druhy. Nejsnazší variantou v tomto případě jsou: podstatná jména, přídavná jména, slovesa, příslovce....

PŘEKLÁDANÁ

Pomůcky:

- papír do skupiny

Popis aktivity:

Jedná se o aktivitu pro skupiny po pěti žácích. Jednotliví žáci ve skupině postupně vyplňují kolonky: „jaký“, „kdo, co“, „jak“, „co dělal“, „kde“. Žák, který kolonku vyplnil, ji přehne tak, aby ji další žáci neviděli. Po vyplnění všech kolonek skupina papírek rozbalí a obvykle se zasměje...

PSANÍ VĚT PODLE ŠIFRY

Popis aktivity:

Učitel napíše na tabuli „šifru“ v podobě číslic (např. 7 1 3 5 2 1 8 1). Číslice označují jednotlivé slovní druhy. Žák má vymyslet co nejrychleji větu, která odpovídá uvedenému pořadí slovních druhů.

ŽOUŽELENÍ

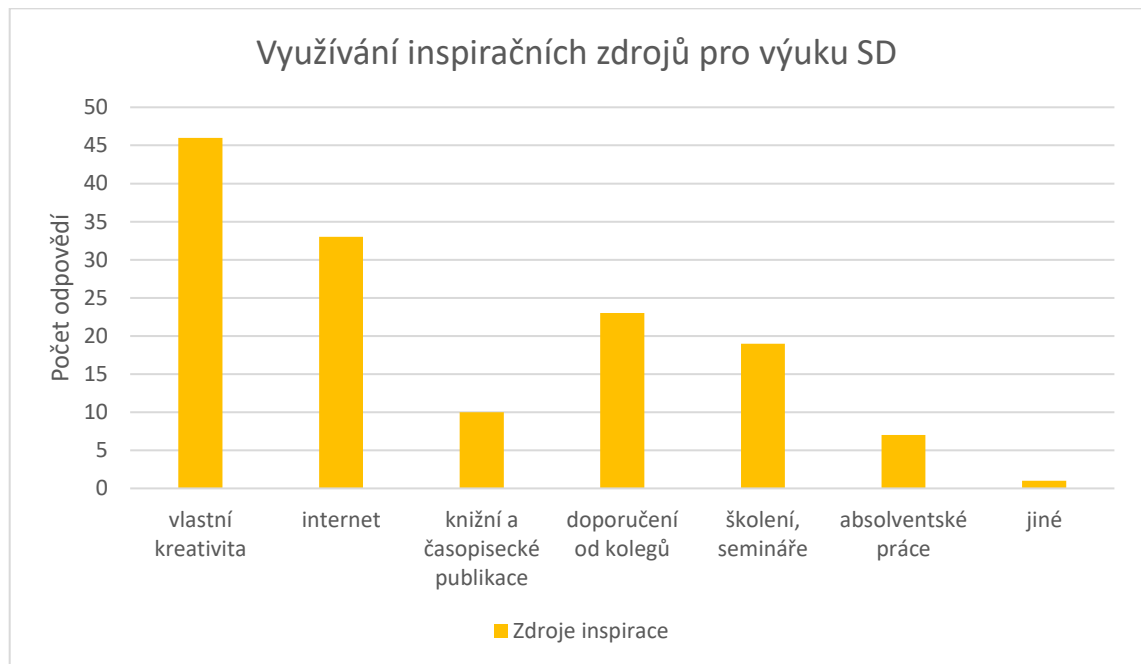
Popis aktivity:

Tato hra je zaměřená na slovesa nebo na podstatná jména označujících činnosti. Jeden žák odejde z místnosti a ostatní se dohodnou např. na slovese „plavat“. Žák, který byl za dveřmi, hádá dané sloveso nebo dějové podstatné jméno, prostřednictvím otázek, na které lze odpovídat pouze ano – ne. Dané sloveso či dějové podstatné jméno hádající žák nahrazuje slovesem „žouželit“ nebo podstatným jménem „žouželení“. Např. Mohu „žouželit“ v lese?

8.3 Zdroje inspirace pro výuku slovních druhů

Následující graf zobrazuje, kde nejčastěji dotázaní učitelé čerpají inspiraci pro výuku slovních druhů.

Graf 13: Zdroje inspirace pro výuku slovních druhů

Zdroj: vlastní výzkum

Z grafu je patrné, že dotázaní učitelé jsou velmi kreativní. Rovněž internet jim poskytuje značnou oporu.

Na druhou stranu pouze sedm respondentů uvedlo, že hledají inspiraci v absolventských pracích. Ze souboru dotázaných je však patrné, že tento zdroj uvedli převážně učitelé začínající, což je pozitivní zjištění, neboť zejména pro ně mohou být absolventské práce smysluplnou oporou v jejich začínající praxi.

9 Diskuze

Tematicke slovních druhů ve spojení s výukou na 1. stupni základní školy se věnují i jiní autoři absolventských prací, například lze zmínit recentně zpracované diplomové práce M. Havránkové (2018) a H. Bublíkové (2018) a závěrečné práce J. Ježkové (2017) a Š. Vávrové (2017).

Havránková (2018) se v teoretické části své práce zaměřuje na analýzu učebnic z pohledu učiva o slovních druzích. Analyzuje učebnice pro 3. a 4. ročník nakladatelství Nová škola – DUHA, SPN a Fraus. Předmětem její analýzy jsou kvalitativní aspekty zařazených cvičení týkajících se slovních druhů, to znamená „*pestrost úkolů, jejich jazyková a didaktická správnost a přiměřenost s ohledem k věkovým a individuálním zvláštnostem žáků.*“ V tomto ohledu je práce M. Havránkové přínosná zhodnocením obsahových kvalit vybraných učebnic.

Tato práce se svým obsahem shoduje s prací M. Havránkové pouze průnikem ve výběru určitých nakladatelství, jejichž učebnice byly podrobeny analýze. Analýza provedená v této práci je ve srovnání s prací M. Havránkové orientována pouze kvantitativně, se zájmem o vytvoření představy o celkovém objemu učiva týkajícího se slovních druhů, který je zkoumanými učebnicemi nabízen. Při provádění analýzy bylo nicméně shodně zjištěno, že dané učebnice používají v rámci zadání cvičení obdobné pokyny.

Diplomová práce Bublíkové (2018) se v teoretické části shoduje s touto prací při vymezení slovních druhů jakožto jazykovědné kategorie. Ve výzkumné části se H. Bublíková zaměřuje na konkrétní rozvržení (systematiku) učiva o slovních druzích v učebnicích různých nakladatelství. H. Bublíková popisuje jednotlivé učebnice pro 2. až 5. ročník, nepracuje s ucelenými řadami jednotlivých nakladatelství jako tato práce.

V práci H. Bublíkové jsou stěžejně představeny inovativní metody výuky slovních druhů, které autorka sama navrhla a v praxi vyzkoušela. Tato práce v praktické části naopak vychází z podnětů a námětů učitelů, kteří sdíleli své zkušenosti s výukou slovních druhů prostřednictvím dotazníku. H. Bublíková v závěru zpracovává vzorové výukové metody, zatímco tato práce nabízí popis konkrétních aktivit vhodných pro výuku slovních druhů.

Závěrečná práce Ježkové (2017) je rovněž zaměřena na učivo o slovních druzích z pohledu učebnic českého jazyka. V úvodu J. Ježková popisuje slovní druhy jako jazykovou i didaktickou kategorii, což je obsahem i této práce. Zmíněná autorka dále porovnává učebnice pro 2. a 3. ročník nakladatelství Fraus a Nová škola s.r.o., přičemž se primárně zaměřuje na řazení učiva o slovních druzích v rámci jedné učebnice a vyhodnocuje typy uvedených cvičení. Práce J. Ježkové se v tomto ohledu částečně stýká s touto prací v rámci analýzy učebnic, kdy obě tyto práce shodně pracují s učebnicemi pro 2. a 3. ročník nakladatelství Fraus. Co se týče zjištění pořadí slovních druhů uvedených v učebnicích pro 2. a 3. ročník nakladatelství Fraus, závěry obou prací jsou totožné.

Poslední zmíněnou závěrečnou práci věnující se výuce slovních druhů na 1. stupni základní školy napsala Vávrová (2017), která taktéž primárně vymezila slovní druhy z pohledu lingvistiky a současně z pohledu učebnic pro 1. stupeň základní školy, přičemž však nepracuje s ucelenými řadami učebnic. V praktické části Š. Vávrová rovněž uvádí hry a cvičení na poznávání a osvojování jednotlivých slovních druhů. Některé aktivity jsou obdobné těm, které nabízí v rámci zásobníku aktivit pro výuku slovních druhů i tato práce, což dokladuje osvědčenost těchto aktivit.

Závěr

Učivo o slovních druzích představuje pro učitele na 1. stupni základní školy velkou výzvu jak po stránce teoretické, tak po stránce didaktické a časové náročnosti. Snahou této práce bylo propojit na jednom místě nejdůležitější informace vztahující se k učivu o slovních druzích jako komplexnímu jevu z hlediska učitelství, neboť učivo o slovních druzích je poměrně rozsáhlé a slouží svým charakterem jako východisko pro pochopení mnoha dalších jazykových jevů.

Velmi zajímavým zjištěním je, že informace uvedené v teoretické části této práce, konkrétně ty, jež pojednávají o úskalích spojených s výukou slovních druhů, se shodují ve všech podstatných rysech s informacemi obdrženy od učitelů, kteří zodpověděli dotazník.

Provedením analýzy učebnic bylo zase zjištěno, jak obsáhlé i rozsáhlé je učivo o slovních druzích od 2. do 5. ročníku. Učebnice poskytují slovním druhům velmi výrazný prostor, a přesto je toto učivo považováno za náročné jak ze strany učitelů, tak žáků. Též se v rámci analýzy ukázalo, že byť učebnice obsahují vysoký počet cvičení na slovní druhy, nejsou bohatým zdrojem zajímavých aktivit pro výuku slovních druhů. Proto lze považovat za bonus této práce malý zásobník aktivit, v praxi osvědčených, které mohou pomoci při procvičování a upevňování učiva. Je totiž známo, že aktivity, které se spojí s emocionálním prožitkem, mnohem efektivněji a trvaleji fixují určité dovednosti i vědomosti.

Velmi cennou radou jsou i doporučení jednotlivých učitelů, kteří si mimo jiné hromadně posteskli, jak náročné a abstraktní toto učivo je. V závěru lze proto položit otázku, zda je nutno i nadále koncipovat a „odučit“ takto nastavené učivo o slovních druzích v rámci prvního stupně základní školy. Zda nestojí za to si konečně odlehčit 3. ročník a učivo pomaleji rozprostřít do dalších ročníků, třeba i druhého stupně (například druhy přídavných jmen a zájmen, včetně jejich tvarosloví) a odpovídajícím způsobem tak reagovat na schopnost abstraktního myšlení u žáků tohoto věku.

Seznam použité literatury

BRABCOVÁ, Radoslava. *Didaktika českého jazyka pro studující učitelství na prvním stupni základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství). ISBN 80-04-24251-0.

ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

DAVID, Milan. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. ISBN 80-7040-516-3.

HAUSER, Přemysl a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *Základy didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň základní školy*. Brno: rektorát Masarykovy univerzity Brno, Burešova 20, 1991. ISBN 80-210-0239-5.

HÖFLEROVÁ, Eva. *Didaktika českého jazyka pro základní školy*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2006. ISBN 80-7368-203-6.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4., upr. Odry: Vade Mecum Bohemiae, 2010. ISBN 978-80-86041-37-7.

JELÍNEK, Jaroslav. *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. Praha: SPN, 1980. Odborná literatura pro učitele.

KAMIŠ, Karel. *Mateřský jazyk český s didaktikou pro studující učitelství 1. stupně ZŠ*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

KLÍMOVÁ, Květoslava. Slovní druh jako základní jazykovědný a didaktický pojem. *Kształcenie Językowe*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017, roč. 15 (25), č. 1, s. 41-53. ISSN 1642-5782. doi:10.19195/1642-5782.15(25).4

KOLÁŘOVÁ, Ivana. *Český jazyk: [pro studující učitelství 1. stupně základní školy]*. Praha: Grada, 2012. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3358-6.

MARTÁKOVÁ STYBLÍKOVÁ, Jana. Problematika osvojování slovních druhů u žáků 1. stupně ZŠ. In: *Sborník příspěvků k interdisciplinární vědecké konferenci QUAERE 2015*. Hradec Králové: MAGNANIMITAS, 2015, s. 1224-1231.

MARTÁKOVÁ STYBLÍKOVÁ, Jana. Zásady a postupy při probírání slovních druhů neohebných na 1. Stupni ZŠ. In: *Žena, růže, píseň, řeč: sborník na počest životního jubilea Radoslavy Kvapilové Brabcové*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická

fakulta, 2015, s. 193-196. ISBN 978-80-7290-831-8.

PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.

SOUČEK, Milan. Ke kategorizaci slovních druhů. *Češtinář*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011, XXI, 2010-2011(4), 97-109. ISSN 1211-6874.

SVOBODA, Karel. *Didaktika českého jazyka a slohu: vysokoškolská učebnice*. Praha: SPN, 1977. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

SVOBODOVÁ, Jana. *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky: počáteční fáze výuky mateřštiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-7042-300-5.

ŠINDLEROVÁ, Jana a Barbora ŠTEPÁNKOVÁ. Lingvistické opodstatnění konstruktivistické didaktiky při výuce slovních druhů. *Didaktické studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2017(2), 102-113. ISSN 1804-1221.

ŠTÍCHA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

Použité učebnice:

Nakladatelství ALTER:

NOVÁKOVÁ, Zuzana. *ČESKÝ JAZYK pro 2. ročník: učebnice pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura*. Vydání třetí, druhý dotisk. Všeň: Nakladatelství ALTER, 2018. ISBN 978-80-7245-151-7.

DVORSKÝ, Ladislav. *ČESKÝ JAZYK pro 3. ročník: učebnice pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura*. Vydání čtvrté. Všeň: Nakladatelství ALTER, 2018. ISBN 978-80-72545-359-7.

ČECHURA, Rudolf, Miroslava HORÁČKOVÁ a Hana STAUDKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK pro 4. ročník: učebnice pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura*. Vydání třetí, první dotisk. Všeň: Nakladatelství ALTER, 2016. ISBN 978-80-8145-220-0.

HORÁČKOVÁ, Miroslava, Hana STAUDKOVÁ a Jana ŠTROBLOVÁ. *ČESKÝ JAZYK pro 5. ročník: učebnice pro vzdělávací obor Český jazyk a literatura*. Vydání třetí, první dotisk. Všeň: Nakladatelství ALTER, 2016. ISBN 978-80-7245-130-2.

Nakladatelství FRAUS:

KOSOVÁ, Jaroslava a Arlen ŘEHÁČKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 2: učebnice pro základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2008. ISBN 978-80-7238-717-5.

KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ a Arlen ŘEHÁČKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 3: učebnice pro základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-857-8.

KOSOVÁ, Jaroslava a Gabriela BABUŠOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 4: učebnice pro základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2010. ISBN 978-80-7238-934-6.

KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *ČESKÝ JAZYK 5: učebnice pro základní školy*. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2011. ISBN 978-80-7238-960-5.

Nakladatelství Nová škola – DUHA:

BURDOVÁ, Magda, Radka ADAMOVÁ a Zita JANÁČKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 2: učebnice pro 2. ročník základní školy (čtení s porozuměním)*. 4. upravené vydání. Brno: Nakladatelství Nová škola - DUHA, 2015. ISBN 978-80-88285-10-6.

ANDRÝSKOVÁ, Lenka a Zita JANÁČKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 3: učebnice pro 3. ročník základní školy (čtení s porozuměním)*. Brno: Nakladatelství Nová škola - DUHA, 2015. ISBN 978-80-87591-10-9.

JANÁČKOVÁ, Zita, Ilona KIRCHNEROVÁ a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 4: učebnice pro 4. ročník základní školy (čtení s porozuměním)*. Brno: Nakladatelství Nová škola - DUHA, 2015. ISBN 978-80-87591-28-4.

FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ a Zita JANÁČKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 5: učebnice pro 5. ročník základní školy (čtení s porozuměním)*. Brno: Nakladatelství Nová škola - DUHA, 2015. ISBN 978-80-87591-42-0.

Nakladatelství SPN:

HOŠNOVÁ, Eva, Milada BURIÁNKOVÁ, Simona PIŠLOVÁ a Martina ŠMEJKALOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 2: pro základní školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006. ISBN 80-7235-329-2.

HOŠNOVÁ, Eva, Milada BURIÁNKOVÁ, Martina ŠMEJKALOVÁ a Irena VAŇKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 3: pro základní školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7235-390-3.

HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ a Irena VAŇKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 4:*

pro základní školy. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-7235-423-8.

HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *ČESKÝ JAZYK 5: pro základní školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7235-453-5.

Vydavatelství TAKTIK:

LUKÁŠOVÁ, Jolana, Nataša HERÁKOVÁ, Eva DRNKOVÁ a Jana OLŽBUTOVÁ. *HRAVÁ ČEŠTINA 2: učebnice pro 2. ročník ZŠ*. Praha: Vydavatelství Taktik, 2016. ISBN 978-80-87881-90-3.

OLŽBUTOVÁ, Jana. *HRAVÁ ČEŠTINA 3: učebnice pro 3. ročník ZŠ*. Praha: Vydavatelství Taktik, 2016. ISBN 978-80-7563-004-9.

STIERANKOVÁ, Ilona, Iva HLÁSENSKÁ a Jana OLŽBUTOVÁ. *HRAVÁ ČEŠTINA 4: učebnice pro 4. ročník ZŠ*. Praha: Vydavatelství Taktik, 2016. ISBN 978-80-7563-030-8.

ČAVNICKÁ, Drahuše a Olga URBANOVÁ. *HRAVÁ ČEŠTINA 5: učebnice pro 5. ročník ZŠ*. Praha: Vydavatelství Taktik, 2017. ISBN 978-80-7563-057-5.

Diplomové práce:

BUBLÍKOVÁ, Hana. *Inovativní metody výuky vybraných slovních druhů na prvním stupni základní školy*. České Budějovice, 2018. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Milena Nosková.

HAVRÁNKOVÁ, Michaela. *Slovní druhy v učivu na 1. stupni ZŠ*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Květoslava Klímová.

JEŽKOVÁ, Jindřiška. *Slovní druhy v učebnicích českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*. České Budějovice, 2017. Závěrečná práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Michaela Křivancová.

VÁVROVÁ, Šárka. *Hravý nácvik slovních druhů na 1. stupni ZŠ*. České Budějovice, 2017. Závěrečná práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Michaela Křivancová.

Internetové zdroje:

Rámcové vzdělávací programy. In: *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. [cit. 2020-04-28]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp>

Seznam obrázků, tabulek a grafů

Obrázek 1: Algoritmus určování slovních druhů	29
Tabulka 1: Učebnice pro 2. ročník - pořadí slovních druhů.....	40
Tabulka 2: Učebnice pro 3. ročník - pořadí slovních druhů.....	41
Tabulka 3: Počet cvičení v učebnicích ALTER	43
Tabulka 4: Počet cvičení v učebnicích FRAUS	44
Tabulka 5: Počet cvičení v učebnicích Nová škola - DUHA	46
Tabulka 6: Počet cvičení v učebnicích SPN.....	47
Tabulka 7: Počet cvičení učebnicích TAKTIK	48
Tabulka 8: Výskyt přehledu slovních druhů v učebnicích	53
Graf 1: Procentuální zastoupení učiva o slovních druzích	39
Graf 2: Počet pouček týkajících se slovních druhů v učebnicích	42
Graf 3: Počet cvičení v učebnicích ALTER.....	44
Graf 4: Počet cvičení v učebnicích FRAUS	45
Graf 5: Počet cvičení v učebnicích Nová škola - DUHA	46
Graf 6: Počet cvičení v učebnicích SPN.....	48
Graf 7: Počet cvičení v učebnicích TAKTIK.....	49
Graf 8: Počet cvičení na slovní druhy celkem.....	50
Graf 9: Počet souhrnných cvičení na slovní druhy.....	51
Graf 10: Počet zábavných aktivit se slovními druhy v učebnicích	52
Graf 11: Nejčastěji identifikované problémy při výuce slovních druhů	57
Graf 12: Četnost obtíží u jednotlivých slovních druhů	59
Graf 13: Zdroje inspirace pro výuku slovních druhů	71

Přílohy

Ukázka vyplněného dotazníku

Příloha č. 1

<p>DOTAZNÍK</p> <p>Dobrý den, jmenuji se Lenka Dierzė a jsem studentkou Učitelství pro 1. stupeň ZŠ na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době píši diplomovou práci na téma Slovní druhy v didaktice českého jazyka na 1. stupni ZŠ. Záměrem této práce je mimo jiné poukázat na úskalí spojena s učivem o slovních druzích a rovněž poskytnout budoucím i stávajícím učitelům náměty usnadňující i obohacující zprostředkování tohoto učiva. Z toho důvodu si dovoluji na Vás obrátit a požádat Vás o zodpovězení níže uvedených otázek. Za Vaši ochotu i čas Vám předem velice děkuji.</p>	<p>Používáte při zprostředkování učiva o slovních druzích netradiční formy výuky (tj. nad rámec uvedený v učebnicích a metodických příručkách), např. pomůcky, hry, zvláštní postupy apod.? Pokud ano, můžete konkrétně popsat, co se Vám při výuce slovních druhů osvědčilo? *</p> <p>třídění kartiček do deseti domečků; činnostní učení - každý dostane proužek papíru rozdělený na deset číverek, napíše číslice 1 - 10, rozstříhá a zvedá podle slov, které říká nebo řadí podle diktátu; děti mají na zádech slovo nebo číslo a musí se beze slov najít dvojice; se slovními druhy hrajeme hru oblohnou město, řeká... u sloves předvádíme činnost, u podstatných jmen popisujeme slova.... Osvědčilo se mi začít se slovními druhy důkladně už ve druhé třídě (podstatná jména slovesa, předložky a některé spojky včetně číslic, které k nim patří), značně si tak ušetřím práci v dalších ročnících, kde je učiva víc, než je schopen průměrný žák pobrat. A další nejosvědčenejší metodou je stále a průběžně opakovat.</p>
<p>E-mailová adresa *</p> <input type="text"/>	<p>Kde nejčastěji čerpáte inspiraci pro tyto netradiční formy výuky? Můžete vybrat i více odpovědí. *</p> <ul style="list-style-type: none">☒ vlastní kreativita☒ internet☐ knižní a časopisecké publikace☐ doporučení od kolegů☐ školení, semináře☐ absolventské práce (např. bakalářské, diplomové)☐ Jiné:
<p>Jak dlouho vyučujete na 1. stupni ZŠ? Uveďte, prosím, zda s aprobací, či bez aprobace. *</p> <p>18 let</p>	
<p>Jaké nejčastější problémy řešíte při zprostředkování učiva o slovních druzích? Prosím specifikujte (např. podle jednotlivých slovních druhů či podle ročníků). *</p> <p>Nejzávažnějším slovním druhem pro pochopení jsou jména, je jich 7 druhů, ke každému se musí děti naučit nazpaměť celou řadu, která k nim patří a ještě musí pochopit, že se tvarují podle sedmi pádů a pro určení druhu si musí říci základní tvar (př. mti - já, něho - on...). Druhým obtížným slovním druhem jsou příslovce, protože některé děti mají problém se zeptat. Např. slovo doma - je příslovce, ale děti to určují jako podstatné jméno....</p>	

Obsah není vytvořen ani schválen Googlem.

Google Formuláře

DOTAZNÍK

Dobrý den,
 Jmenuji se Lenka Dierzé a jsem studentkou Učitelství pro 1. stupeň ZŠ na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době píši diplomovou práci na téma Slovní druhy v didaktice českého jazyka na 1. stupni ZŠ. Záměrem této práce je mimo jiné poukázat na ustálení spojení s učivem o slovních druzích a rovněž poskytnout budoucím i stávajícím učitelům náměty usnadňující i obohacující zprostředkování tohoto učiva. Z toho důvodu si dovoluji na Vás obrátit a požádat Vás o zodpovězení níže uvedených otázek. Za Vaši ochotu i čas Vám předem velice děkuji.

E-mailová adresa *

Jak dlouho vyučujete na 1. stupni ZŠ? Uveďte, prosím, zda s aprobací, či bez aprobace. *

Stárnice jsem skládala v roce 1998 a učila jsem 2 roky na malotřídní ZŠ. Od roku 2006 učím své děti v domácní škole.

Jaké nejčastější problémy řešíte při zprostředkování učiva o slovních druzích? Prosím specifikujte (např. podle jednotlivých slovních druhů či podle ročníků). *

Podle mé zkušenosti je potřeba v hustotě učiva a pravidel ve třetím ročníku. Těžko se dětem poznávají abstraktní podstatná jména, velmi obtížně rozlišují zejména a některé předložky. Zvlášť ční potřeba poznat slovo pokud je v jiném než prvním pádě a zařadit ho.

Používáte při zprostředkování učiva o slovních druzích netradiční formy výuky (tj. nad rámec uvedených v učebnicích a metodických příručkách), např. pomůcky, hry, zvláštní postupy apod.? Pokud ano, můžete konkrétně popsat, co se Vám při výuce slovních druhů osvědčilo? *

Osvědčilo se mi používat poznávání některých slovních druhů už od první třídy, např. hledáme ve větě, že někdo něco dělá (cloveso) a kdo nebo zvuk atd. Jako taková přirozená příprava. Nepojmenovávám slovem sloveso, ale defacto se děti učí poznat, že je to určitý tip slova a později, ve 2. třídě přiřadíme slovu jméno sloveso. Také používám často kartičky na skládání vět ze slov a nebo obrázky. Ještě jim stále umožňuji mít u sebe při urcování kartičku, dost dlouho, dokud nemají jistotu, že slova většinou poznají. Některé aktivity s kartičkami jsem používala z knihy Metoda Montessori a jak ji učít doma (E. Hainstock).

Kde nejčastěji čerpáte inspiraci pro tyto netradiční formy výuky? Můžete vybrat i více odpovědí. *

- vlastní kreativita
- internet
- knižní a časopisecké publikace
- doporučení od kolegů
- školení, semináře
- absolventské práce (např. bakalářské, diplomové)
- Jiné: Nápady dětí (inspirace od dětí) a inspirace od jiných rodičů učících doma.

Obsah není vytvořen ani schválen Googlem.

Google Formuláře

DOTAZNÍK

Dobrý den,
jmenuji se Lenka Dieržá a jsem studentkou Učitelství pro 1. stupeň ZŠ na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době píši diplomovou práci na téma Slovní druhy v didaktice českého jazyka na 1. stupni ZŠ. Záměrem této práce je mimo jiné poukázat na úskali spojená s učivem o slovních druzích a rovněž poskytnout budoucím i stávajícím učitelům náměty usnadňující i obohacující zprostředkování tohoto učiva. Z toho důvodu si dovoluji na Vás obrátit a požádat Vás o zodpovězení níže uvedených otázek. Za Vaši ochotu i čas Vám předem velice děkuji.

E-mailová adresa *

Jak dlouho vyučujete na 1. stupni ZŠ? Uveďte, prosím, zda s aprobací, či bez aprobace. *

24 let s aprobací

Jaké nejčastější problémy řešíte při zprostředkování učiva o slovních druzích? Prosím specifikujte (např. podle jednotlivých slovních druhů či podle ročníků). *

Nejčastějšími problémy při seznámení žáků se slovními druhy ve 3. ročníku je v současnosti jejich nedostatečná slovní zásoba způsobená nechutí ke čtení, což znamená problémy s významy slov a jejich přiřazováním do jednotlivých skupin slovních druhů. Bohužel se to týká i podstatných jmen a sloves. Ve čtvrtém ročníku jsou stěžejními skupinami převážně zájmena a příslovce.

Používáte při zprostředkování učiva o slovních druzích netradiční formy výuky (tj. nad rámec uvedený v učebnicích a metodických příručkách), např. pomůcky, hry, zvláštní postupy apod.? Pokud ano, můžete konkrétně popsat, co se Vám při výuce slovních druhů osvědčilo? *

Při výuce slovních druhů používám kromě učebnic i hry a cvičení připravené na interaktivní tabuli (pexesa, doplňovací cvičení, spojování a zařazování slov a slovních druhů, ...), osvědčila se mi i hra na papír - vymýšlet na čas slova patřící k jednotlivým slovním druhům (řeknu písmeno a slovní druh a žáci na urč. časový limit píšou na papír co nejvíce slov), vytvořené kartičky se slovy řadit do sloupců v pořadí jednotlivých slovních druhů nejen pro procvičení slovních druhů, ale i čísel k jejich pojmenování (1 - podstatná jména, 2 - přídavná jména, ...) což je také součástí výuky slovních druhů, dále k procvičování využívám i větný rozbor, kdy kromě určování slovních druhů číslicemi, určujeme i jednotlivé mluvnické kategorie u podstatných jmen a sloves.

Kde nejčastěji čerpáte inspiraci pro tyto netradiční formy výuky? Můžete vybrat i více odpovědí. *

- vlastní kreativita
- internet
- knižní a časopisecké publikace
- doporučení od kolegů
- školení, semináře
- absolventské práce (např. bakalářské, diplomové)
- Jiné:

Obsah není vytvořen ani schválen Googlem.

Google Formuláře